

Van wie is de Limburgse natuur?

Natuurbescherming in
Limburg, 1900-1940

Kristian Mennen

1. Inleiding

Dit artikel levert een bijdrage aan het internationale debat over de geschiedenis van natuur- en milieubescherming, én aan actuele discussies over de gewenste schaal waarop de zorg voor natuur, milieu en klimaat vormgegeven moet worden. De natuur houdt zich niet aan provinciale of nationale grenzen, tenzij die toevallig samenvallen met natuurlijke barrières zoals zeeën, rivieren of bergketens. Vegetatie en biologische levensgemeenschappen worden bepaald door bodem, klimaat, de loop van rivieren en beken, en vaak ook door menselijke activiteiten. Landsgrenzen zijn daar pas naderhand opgelegd. De lössbodem, de hellingen en de steenkool in de ondergrond maken van Zuid-Limburg een bijzonder gebied binnen Nederland – maar deze landschapskenmerken zijn ook direct over de grens in België en Duitsland te vinden. De nationale schaal waarop politieke beslissingen worden genomen is even arbitrair. Waarom moeten boeren in Nederlands Limburg bijvoorbeeld stoppen met hun bedrijf als gevolg van Europese afspraken over stikstofuitstoot en -neerslag in de buurt van natuurgebieden, terwijl hun burens (soms letterlijk) aan de Duitse kant van de grens gewoon door mogen boeren?

In de geschiedenis van de natuurbescherming bestaat al meer dan honderd jaar een spanning tussen globale, nationale, regionale en lokale niveaus, maar het wetenschappelijke debat hierover blijft enigszins achter. De beste bijdrage over dit onderwerp is tot dusverre een artikel van Jan-Henrik Meyer uit 2019.¹ Daarin

volgt Meyer de historische ontwikkeling van de natuurbeschermingsbeweging in het spanningsveld tussen nationalisme en regionale initiatieven. Zijn casestudies ontleent hij vooral aan Duitsland – logisch, gezien de traditie van federalisme in dat land – en Frankrijk.

Hoe ‘nationaal’ waren natuur en natuurbescherming volgens de historische actoren rond 1900? En hoe zat dat in Nederland? De negentiende eeuw werd gekenmerkt door de opkomst van het nationalisme en het ideaal van de natiestaat. Ook de uitbreiding van het natuuronderzoek, in dezelfde periode, kreeg daarmee te maken: de vegetatie, het landschap en het water kregen in verschillende Europese landen een nationaal stempel. De bergen werden een symbool van Zwitserland, het eikenwoud van Duitsland, en de *frontier* in het westen werd beeldbepalend voor de nationale identiteit van de Verenigde Staten.² In Nederland en België maakten botanici nationale overzichten van de plantengroei binnen de nationale grenzen. In zo’n *Flora van Nederland* stonden dus niet zomaar ‘planten in Nederland’ maar expliciet ‘Nederlandse planten’.³ In Duitsland werd de ‘nationale’ interpretatie van de natuur een belangrijk motief om flora en fauna, of bijzondere gebieden of markante kenmerken in het landschap te beschermen. De zogenaamde *Heimatschutzverbände* maakten daarbij geen onderscheid tussen cultuurerfgoed en *Naturdenkmäler*. Het Duitse woord *Heimat* verwijst naar alle elementen die door mensen in hun eigen omgeving als kenmerkend en vertrouwd deel bestempeld worden. Een lokale *Ortsverein*

1 Jan-Henrik Meyer, ‘Nature: from protecting regional landscapes to regionalist self-assertion in the age of the global environment’, in: Xosé M. Núñez Seixas en Eric Storm red., *Regionalism and modern Europe. Identity construction and movements from 1890 to the present day* (London 2019) 65-82.

2 Mark Bassin, ‘Turner, Solov’ev, and the “frontier hypothesis”. The nationalist signification of open spaces’, in: *The Journal of Modern History* 65 (1993) 473-511; Thomas M. Lekan, *Imagining the nation in nature. Landscape preservation and German identity, 1885-1945* (Cambridge/London 2004); Danny Trom, ‘Natur und nationale Identität. Der Streit um den Schutz der “Natur” um die Jahrhundertwende in Deutschland und Frankreich’, in: Etienne François, Hannes Siegrist en Jakob Vogel red., *Nation und Emotion* (Göttingen 1995) 147-167.

3 Leen Dresen, ‘Op weg naar een nationaal landschap. Botanische wandelingen in het “Album der Natuur” (1861-1909)’, in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 (2006) 650-679; Andreas Stynen, ‘Vaderlandse weelde op de kaart gezet. Belgische botanici, wetenschappelijke ijver en nationale motieven’, in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 4 (2006) 680-710.

Het zinkreservaat bij de Heimansgroeve. Met dank aan het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg.
Foto: Olaf Op den Kamp.

van een *Heimatschutzverband* zette zich dus bijvoorbeeld in voor het behoud van een markante oude kasteelruïne, archeologische vindplaatsen, fraaie rotspartijen of oeroude bomen.⁴ Ook in Nederland gaven die Duitse termen aan het begin van de twintigste eeuw de toon aan: *Heimatschutz* werd ‘Heemschut’. Cultuurmonumenten en natuurmonumenten verdienden allebei bescherming, en wel omdat ze deel uitmaakten van het ‘nationale erfgoed’.⁵

Bestaande studies over de geschiedenis van natuurbescherming in Nederland nemen meestal als vanzelfsprekend aan dat natuur-

bescherming binnen die nationale grenzen plaatsvond en gekoppeld was aan de natiestaat Nederland. Ze concentreren zich dan ook op de grote landelijke natuurbeschermingsorganisaties, belangrijke landelijke tijdschriften zoals *De Levende Natuur*, en landelijk invloedrijke personen zoals Eli Heimans en Jac. P. Thijsse. De rijkdom van de natuur in Limburg komt vaak genoeg ter sprake, maar de Limburgse natuurbeschermers verdwijnen vaak in de marge, in de vorm van een eervolle vermelding ‘die waren er ook nog’. De regionale organisaties in Limburg: het Natuurhistorisch Genootschap in

4 Celia Applegate, *A nation of provincials. The German idea of Heimat* (Berkeley/Los Angeles/London 1990); Lekan, *Imagining the nation in nature*, 59-131; William H. Rollins, *A greener vision of home. Cultural politics and environmental reform in the German Heimatschutz movement, 1904-1918* (Ann Arbor 1997); Friedemann Schmoll, *Erinnerung an die Natur. Die Geschichte des Naturschutzes im deutschen Kaiserreich* (Frankfurt/Main 2004).

5 Willemien Roenhorst, ‘De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw’, in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 (2006) 727-752.

Limburg en de Stichting Het Limburgsch Landschap gelden daarbij in de eerste plaats als een *afgeleide* van de ‘natuurbescherming in Nederland’.

Deze aanname wordt in het volgende artikel ter discussie gesteld. Het gaat in op de natuurbescherming in (Nederlands) Limburg tussen 1900 en 1940. De vraag ‘van wie is de Limburgse natuur?’ is een geschikte rode draad om de spanning tussen nationale en regionale natuurbescherming bloot te leggen. Dat is meer dan een academische kwestie: het gaat om de legitimatie en praktische inrichting van natuurbescherming. Voor 1940 maakten meerdere groepen aanspraak op de natuur in Limburg en op de macht om te bepalen wat ‘natuurbescherming’ in de provincie was of zou moeten zijn. Waren de Limburgers zelf verantwoordelijk voor het behoud van natuurschoon en landschap in hun provincie? Of was de Limburgse natuur onderdeel van de natuur in Nederland, een zaak die dus alle Nederlanders aanging? En maakte dat enig verschil? Kozen landelijke organisaties voor een andere definitie van ‘natuur’ of voor de bescherming van andere natuurgebieden dan hun Limburgse geestverwanten? De actoren in de eerste helft van de twintigste eeuw waren bewust met deze vragen bezig. Het spelen met de tegenstelling tussen ‘Holland’ en ‘Limburg’ speelde een rol in de competentiestrijd tussen landelijke en regionale natuurbeschermingsorganisaties en een manier om de *Deutungshoheit* over de natuur te claimen. Van wie is de natuur in Limburg, en wie gaat erover?

Binnen Nederland is de provincie Limburg een goede casestudie om die spanning tussen nationaal en regionaal na te gaan. Juist Limburg was decennialang een ‘apart geval’. De Nederlandse provincie van die naam maakte nog tot 1867 deel uit van de Duitse Bond.⁶ Het proces van Nederlandse natievorming en daarmee de binding van Limburg aan de rest van het land kwam in de decennia daarna geleidelijk op gang, met één nationale munt, een gemeenschappelijke taal (tot diep in de twintigste eeuw werd er in Limburg nog veel Frans en Duits gesproken), nationale symbolen en, als laatste, een nationaal bewustzijn.⁷ De aanleg van spoorlijnen en de opkomst van het toerisme droegen bij aan de binding van Zuid-Limburg aan de rest van Nederland. Toch werd de binding van Limburg aan de rest van Nederland nog in 1918 en 1919 internationaal aan de orde gesteld. In de vredesonderhandelingen aan het eind van de Eerste Wereldoorlog wilde België Nederlands-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen annexeren, bij wijze van herstelbetaling en om Nederland te straffen voor haar pro-Duitse houding tijdens de oorlog.⁸ Van de annexatie kwam uiteindelijk niets terecht. Toch speelde de vraag ‘hoort Limburg wel bij Nederland?’ in die periode een rol op de achtergrond van de debatten binnen de natuurbeschermingsbeweging.

Dat betekent overigens niet dat er een eigen ‘Limburgse natuurbescherming’ met bijzondere kenmerken bestond. De Limburgse organisaties verschilden qua profiel, karaktertrekken of activiteiten nauwelijks van hun

-
- 6 Eric Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) 119-166; M.G. Spiertz, ‘Limburg uit de Duitse Bond’, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966) 11-29.
- 7 Karen Arijs, *Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938* (Hilversum 2017); Piet Orbons en Lou Spronck, ‘Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces’, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966) 31-53; Jos Perry, ‘“t Nachtegaaltje zingt”. Regionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1950’, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 52 (2007) 7-46.
- 8 Rob P.W.J.M. van der Heijden, ‘Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België. De reactie in Nederlands-Limburg op het Belgische annexionisme van 1918-1919’, in: *De Maasgouw* 111 (1992) 101-167; Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht*, 128-131, 167-179.

geestverwanten in de rest van Nederland. Het Limburgsch Landschap liet zich leiden door de lijn van Natuurmonumenten, ontwikkelde geen bijzondere visie op natuurbescherming of natuurbeheer, en leek qua sociaal profiel, werkveld en (gebrek aan) weerklank in de gewone bevolking sterk op de organisaties in de overige provincies. De Limburgse natuurbeschermers beweerden wel dat ze de zwijgende meerderheid van de bevolking vertegenwoordigden, maar hun werk had voor 1940 hoegenaamd geen resonantie in de Limburgse bevolking. Boeren, mijnwerkers, gewone katholieke gelovigen of arbeidersgezinnen hadden in die tijd nauwelijks gearticuleerde ideeën over de natuur, laat staan over de vraag of die nu Limburgs of Nederlands was. De trots van de Limburgers op hun landschap en natuurschoon, graag uitgedragen tegenover andere Nederlanders, is van later datum. Het lied van Harry Bordon, waarin Limburg wordt bezongen als 'onbetwis / 't stjökske Nederland / dat 't sjoenste is', dateert bijvoorbeeld van 1954. Voor 1940 gaat het dus om een debat aan de top, in een klein groepje van maximaal enkele tientallen mensen (in die tijd mannen). Hun bevindingen zetten wel de toon voor de verdere verloop van natuurbescherming in Limburg in de rest van de twintigste eeuw.

Achteraf gezien trok de twintigste eeuw een zware wissel over natuur en landschap in de provincie. Het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Het Limburgsch Landschap en Natuurmonumenten hadden lange tijd simpelweg niet de mogelijkheden, machtsmiddelen of financiële slagkracht om hier iets tegen te doen. Wat er concreet gebeurde op het vlak van natuurbeheer en natuurbescherming is echter geen onderwerp van dit artikel. Dit is géén geschiedenis van natuur en landschap in Limburg tussen 1900 en 1940; het gaat hier uitdrukkelijk om de mensen en organisaties, hun percepties en hun handelen.

Het onderzoek voor dit artikel is tussen 2019 en 2021 uitgevoerd aan de Radboud

Universiteit Nijmegen. Het project onder de titel 'Policy-making of early nature conservation. The Netherlands and the United Kingdom compared, 1930-1960' werd gefinancierd door een Marie Skłodowska-Curie Fellowship van de Europese Commissie. De geraadpleegde bronnen komen overeen met de politiek-culturele invalshoek van dit artikel: notulen en vergaderstukken, correspondentie, verslagen en artikelen in kranten en tijdschriften. De geraadpleegde archieven zijn die van de landelijke organisaties Natuurmonumenten, de Contact-Commissie inzake Natuurbescherming en de Nederlandsche Botanische Vereniging (NBV), en die van de provinciale organisaties: Het Limburgsch Landschap en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Aan de ambtelijke kant zijn het archief van de Commissie Weevers (onderdeel van Staatsbosbeheer) en dat van het Kabinet van de Commissaris van de Koningin in Limburg geraadpleegd.

Het artikel is grotendeels chronologisch opgebouwd. Paragraaf 2 geeft een historische inleiding in de ontwikkeling van de natuurbeschermingsbeweging in Nederland, met bijzondere aandacht voor de positie van Limburg, en van de eerste natuurbeschermingsinitiatieven in Limburg zelf. In paragraaf 3 gaat het over diverse bedreigingen van het Limburgse landschap, variërend van de afgraving van de Sint-Pietersberg tot de bedreiging van orchideeënterreinen. De dreigende ontginning van de Boshuizerbergen leidde in 1931 tot de oprichting van de Stichting Het Limburgsch Landschap, het hoofdthema van paragraaf 4. Hier is voor het eerst sprake van een actieve wisselwerking tussen het nationale en het provinciale niveau. Paragraaf 5 gaat over de eerste botsing tussen Natuurmonumenten, de NBV en Het Limburgsch Landschap in 1932, over de kwestie van het geplande spaarbekkenkrachtwerk in het Geuldal. De bestuursleden van de landelijke verenigingen en van de provinciale stichting waren het fundamenteel met elkaar oneens over de gewenste prioriteiten: de Lim-

burgse natuurbeschermers zagen de urgentie van het geval niet en wensten zich niet te voegen naar de ideeën daarover in ‘Holland’. In paragraaf 6 is iets soortgelijks aan de hand. Het leek er in 1935 op dat Natuurmonumenten de agenda wilde bepalen: de vereniging schreef Provinciale Staten in Limburg aan om te pleiten voor het behoud van het Leudal, zonder dit van tevoren te overleggen met de Commissaris van de Koningin in Limburg Van Hövell tot Westerfliet, tevens voorzitter van Het Limburgsch Landschap. Na een korte beschouwing over de aankopen en ontwikkelingen vanaf 1940 volgt een conclusie, waarin algemene bevindingen worden geformuleerd over de geschiedenis van de natuurbescherming in Limburg tussen 1900 en 1940, en daarbinnen over de spanning tussen Nederlandse en Limburgse natuur.

2. Natuuronderzoek in Limburg, Limburgse natuuronderzoekers

Bij Nederlandse natuurwetenschappers bestond al vanaf het eind van de negentiende eeuw grote waardering voor het landschap, de bijzondere geologische kenmerken, en de rijke flora en fauna in Limburg. Limburg ligt zuidelijker, heeft gedeeltelijk andere grondsoorten dan de rest van Nederland, en het heuvellandschap van Zuid-Limburg sluit landschappelijk aan op de aangrenzende Ardennen en Eifel. In het uiterste zuiden komt het carboon aan de

oppervlakte, en de mergel in de ondergrond schept de voorwaarden voor een bijzondere flora en fauna.⁹ Via de Maas en kleinere rivieren zoals de Geul, Worm en Roer worden plantensoorten aangevoerd, die hier de noordgrens van hun verspreidingsgebied bereiken. Zuid-Limburg werd een botanisch bedevaartsoord, omdat hier zoveel bijzondere en (voor Nederland) unieke plantensoorten voorkwamen. De beroemdste botanische hotspots voor wetenschappers en hobby-verzamelaars waren de Sint-Pietersberg in de buurt van Maastricht¹⁰ en de bovenloop van de Geul, waar de zogenaamde ‘zinkflora’ voorkomt – in feite een gevolg van de eeuwenlange industriële activiteit in het Belgische Plombières en de lozing van giftige stoffen in de Geul.¹¹ De omgeving van Valkenburg ontwikkelde zich tot een aantrekkelijk toeristengebied met nieuwe hotels, horeca, kuurbaden en het casino. In deze stad werd in 1885 de eerste Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (VVV) opgericht.¹²

De ‘ontdekking’ van de Limburgse natuur valt samen met de opkomst van de natuurbeschermingsbeweging in West-Europa. Natuuronderzoekers stelden lijsten op van planten- en vogelsoorten en stelden vast dat de diversiteit daarvan sterk afnam in de buurt van grote industriesteden. De conclusie lag voor de hand dat flora en fauna door de oprukkende moderniteit en industrialisering onder druk kwamen te staan en beschermd moesten worden.¹³

9 Benoit Loch, ‘De bodem als basis’, in: Edmond Staal en Arjan Ovaas red., *Uit en thuis boek* (Arcen 2001) 17-48; Jo Willems, ‘Kalkgrasland in Zuid-Limburg’, in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 294-311.

10 J. Heimans, ‘De St. Pietersberg als bastion voor zuidelijke planten’, in: *De Levende Natuur* 28 (1923) 46-49; D.C. van Schaik red., *De Sint Pietersberg* (Maastricht 1938).

11 E. Heimans, *Uit ons krijtland* (Amsterdam 1911) 47, 111-115; J. Heimans, ‘Het Geuldal en Zuid-Limburg’, in: *De Levende Natuur* 36 (1932) 337-343, aldaar 337-338.

12 Michiel Purmer, *Het landschap bewaard. Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten* (Hilversum 2018) 269; J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap* (Assen/Maastricht 1988) 193-194; Hans Renes, ‘“Een zuiver cultuurlandschap, beschaafd en aangenaam voor het oog”. Het landschap van het Geuldal in de twintigste eeuw’, in: *Bewogen tijd. Aspecten van de Zuid-Limburgse geschiedenis in de twintigste eeuw* (Valkenburg aan de Geul 2000) 125-144, aldaar 126-127.

13 Marga Coesèl, ‘Opkomst van natuurstudie en natuurbescherming in Nederland. Feiten en achtergronden’, in: A. Coops en B. Theunissen red., *De eeuw van Thijssé* (Amsterdam 1996) 17-28; Henny J. van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990* (Amsterdam 1995) 36-53; Jan Luiten van Zanden, ‘De veranderende relatie tussen mens en natuur’, in: idem en S.W. Versteegen red., *Groene Geschiedenis van Nederland* (Utrecht 1993) 179-208, aldaar 179-184.

De hazelmuis. Foto: Danielle Schwarz 2007.
CC Attribution-Share Alike 3.0 via Wikimedia Commons.

Landelijk gezien gelden de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (Natuurmonumenten) in 1905 en de aankoop van het Naardermeer in 1906 als de eerste markante momenten in de geschiedenis van de natuurbeschermingsbeweging. Natuurbeschermingsorganisaties met een provinciaal profiel kwamen er pas met een verdrag van twintig tot dertig jaar. De eerste natuurbeschermingsinitiatieven in Limburg werden in de eerste plaats gedragen door landelijke organisaties, gevestigd in Amsterdam of Den Haag. Deze organisaties hadden wel degelijk oog voor het natuurschoon in Limburg, maar dan expliciet als deel van het Nederlands natuur erfgoed.

De Amsterdamse onderwijzer Eli Heimans (1861-1914) was in deze periode de beroemdste bewonderaar van de Limburgse natuur. In tegenstelling tot zijn kompaan Jac. P. Thijssen (1865-1945), die vooral geïnteresseerd was in vogels, had Heimans veel belangstelling voor de geologie en de plantengroei. Hij leerde in 1898 voor het eerst het Geuldal bij Epen kennen en was hier vaak in de zomer te vinden.¹⁴ Hij schreef lyrisch over het zinkvioletje en de gele monnikskap en vroeg zich af waarom deze unieke zinkflora alleen in het Geuldal voorkwam en niet in het naburige dal van de Sijlerbeek (tegenwoordig de Terzieterbeek).¹⁵ De bewoners van de streek waren overigens niet zo onder de indruk van zijn natuurhistorische ontdekkingen. De boeren kenden de hazelmuis of de alpenwatersalamander al en hoorden pas van de bezoekers uit 'Holland' dat het om in Nederland heel bijzondere soorten ging.¹⁶ Er ontstond overigens vaak genoeg spraakverwarring omdat de Nederlandse naam (laat staan de wetenschappelijke, Latijnse naam) niet overeenkwam met hoe de Limburgers een plant of dier zelf noemden. De laatste pagina's van Heimans' boek *Uit ons krijtland* zijn opmerkelijk. Eerst wijst hij op dat verschil in waardering: als de meer dan honderd toeristen aan het eind van de zomer uit Epen vertrekken, blijven de bewoners ietwat verdwaasd achter, niet goed begrijpend wat die mensen precies zo aan de streek waarden.¹⁷ Vervolgens doet Heimans een voorstel: 'het land om Epen van Mechelen tot Beusdal' moet ooit 'het Nationale Park van Nederland' worden!¹⁸ Ook hier dus niets dan waardering voor het natuurschoon in Limburg – maar Heimans legt namens de Nederlandse natie een claim op

14 Foppe Inne Brouwer, *Leven en werken van E. Heimans en de opbloei der natuurstudie in Nederland in het begin van de twintigste eeuw* (Groningen 1958) 119.
15 Heimans, *Uit ons krijtland*, 111-115.
16 Heimans, *Uit ons krijtland*, 93; Jac. P. Thijssen, 'De Sint-Pietersberg', in: *De Levende Natuur* 43 (1938) 161-171, aldaar 166.
17 Heimans, *Uit ons krijtland*, 211.
18 Ibidem, 212.

De zomerschroeforchis.

Foto: Saxifraga-Hans Dekker. CC BY-NC-SA

De kranskarwij.

Foto: Saxifraga-Piet Zomerdijk. CC BY-NC-SA.

dat natuurschoon. Het idee van een Nationaal Park was op dat moment splinternieuw. Als logische plek voor zo'n Park dacht Heimans dus in de eerste plaats aan het Zuid-Limburgse heuvelland, vanwege de unieke plaats van het landschap, de flora en fauna binnen Nederland.

Hoe werd de natuur in Limburg beschermd toen er nog geen Limburgse natuurbeschermingsorganisaties bestonden en ook Natuurmonumenten nog moest worden opgericht? Een voorbeeld is de bescherming van de Peelvennen in de buurt van Weert. Het hoofd van de lokale school, Mathijs Ver Straeten (1851-1922), ontdekte hier vanaf 1896 de ene spectaculaire soort na de andere. Hij maakte enthousiast melding aan de Nederlandsche Botanische Vereeniging (NBV) dat hier de zomerschroeforchis en de grote en de kleine

biesvaren voorkwamen: stuk voor stuk soorten die op dat moment nog onbekend waren voor Nederland. De voorzitter van de NBV, Laurens Vuyck (1862-1931), bezocht het gebied en raakte zelf zo onder de indruk dat hij zijn rede voor de jaarvergadering in 1901 wijdde aan natuurbescherming. Juist de NBV had volgens hem de taak om de mooiste en meest bijzondere 'natuurlijke groeiplaatsen' in Nederland te beschermen tegen het oprukken van de menselijke cultuur.¹⁹ Op welke manier de vereniging dat moest verwezenlijken liet hij in het midden. In ieder geval wilde de NBV niet zelf geld in de hand nemen om bedreigde natuurgebieden aan te kopen. Na de oprichting van Natuurmonumenten in 1905 kwam het wel tot overleg tussen deze nieuwe vereniging en de NBV. Toen Ver Straeten, lid van beide organisaties, in

19 Piet van den Munckhof, 'De schatkamers van Weert en Nederweert', in: Frans Coolen et al. red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap, 190-203*, aldaar 192, 196-197; L. Vuyck, 'lets over bescherming van de natuurlijke bloeiplaatsen onzer inlandsche planten', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 12 (1902) 615-622.

1915 hoorde dat het nieuwe Kanaal Wessem-Nederweert dwars door het vennengebied werd geprojecteerd, verstuurde hij nieuwe gealarmeerde brieven.²⁰

Pas in 1916 ondernam Natuurmonumenten actie. Op aanwijzing van de NBV kocht de landelijke natuurbeschermingsorganisatie een stukje land van minder dan één hectare aan de Tungelroyse Beek, vindplaats van de kranskarwij (*Carum verticillatum*). Dit Carumterrein was de eerste aankoop van Natuurmonumenten in de provincie Limburg. Het beheer van dit terreintje werd, achteraf gezien, een schoolvoorbeeld van hoe het niet moet: Natuurmonumenten reageerde niet toen de beken in de omgeving werden gekanaliseerd. Het Carumterrein was immers aangekocht en 'beschermd', daar kon toch niets meer gebeuren? Wel dus: het grondwaterpeil zakte en het terrein groeide geleidelijk dicht. Natuurmonumenten kwam er pas veel later achter dat er geen kranskarwij meer in het 'beschermd natuurplein' groeide. Een kwestie van *trial and error*. Pas na 1945 ontwikkelde de wetenschappelijke biologie het inzicht dat actief beheer en ingrijpen in de natuur soms hard nodig was.²¹ Maar afgezien van het teleurstellende resultaat verliep de samenwerking tussen Limburgse natuurbeschermers en landelijke organisaties zonder strubbelingen.

In 1910 werd de eerste Limburgse natuurbeschermingsorganisatie opgericht: het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Het Genootschap was een *bottom-up* initiatief van een groep natuurliefhebbers in Limburg,

maar stond actief in contact met de landelijke vereniging Natuurmonumenten. Het Natuurhistorisch Genootschap was in haar beginperiode een gezelschap van voornamelijk artsen en onderwijzers met belangstelling voor natuurstudie. August de Wever (1874-1947) onderhield naast zijn huisartspraktijk in Nuth een indrukwekkende botanische collectie. Hij gold in binnen- en buitenland als specialist in de Zuid-Limburgse flora. Zijn notities gelden nu nog als historisch referentiepunt.²² Katholieke geestelijken waren prominent vertegenwoordigd in het Natuurhistorisch Genootschap: rector Jos Cremers (1873-1951), voormalig biologieleeraar aan het seminarie van Rolduc en conservator van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht, en Eugène Kruytzer (1896-1970), leraar in Roermond, waren allebei jarenlang werkzaam als voorzitter van het Genootschap.²³ Daarnaast waren meerdere *Ameisenpaters* betrokken bij het Genootschap, bijvoorbeeld de jezuïet Hermann Schmitz (1878-1960) uit Valkenburg. Ze hadden een jarenlange expertise op hun eigen specialisatie en vaak enorme verzamelingen insecten, die later deel werden van de museumcollectie in Maastricht.²⁴

De leden van het Natuurhistorisch Genootschap hielden zich vooral bezig met natuurstudie, de opbouw van een imposante eigen collectie en het publiceren van wetenschappelijke artikelen in het Frans of Duits. De 'gewone Limburgers' hadden hier niet veel aan, maar de unieke flora en fauna ook niet. Rector Cremers ging er actief op uit om een exemplaar van de eikelmuis te vangen om het dier

20 Van den Munckhof, 'De schatkamers', 197; W.H. Wachter, 'De Nederlandsche Botanische Vereeniging 1845-1945', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 55 (1947) 12-116, aldaar 86.

21 Van den Munckhof, 'De schatkamers', 192-199; V. Westhoff, 'Het botanisch beheer van natuurrreservaten', in: *Jaarboek van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland 1950-1953* (Amsterdam 1953) 104-113, aldaar 106-109; Van der Windt, *En dan*, 65-70.

22 Frans Coolen, 'F.C.A. de Wever 1874-1947', in: idem et al. red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap*, 292-293.

23 Frans Coolen, 'P.J. Cremers 1873-1951', in: idem et al. red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap*, 48-49; E. Pelzers en F.S. van Westreenen, *Kroniek van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* (Maastricht 1992) 9-12.

24 Frans Coolen, 'Natuuronderzoekers van Limburg in de eerste helft van de vorige eeuw', in: idem et al. red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap*, 18-29.

Rector Cremers in 1950. Historisch Centrum Limburg Beeldbank. Foto: onbekend. Fotocollectie GAM 19453.

Het bestuur van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg in 1935. V.l.n.r.: F. van Rummelen, P. Marres, G. Waage, G. Beckers, Jos Cremers, burgemeester van Maastricht L.B.J. van Oppen, dokter J. Beckers, P. Schmitz SJ, L. Grossier en M. Mommers. Historisch Centrum Limburg Beeldbank. Foto: Z.01 Het Zuiden. Fotocollectie GAM 14099.

De collectie van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht, hier een deel van de vlinderverzameling, gaat deels nog steeds terug op het werk van de 'Ameisenpaters' uit Valkenburg.
©NHMMaastricht.

▼ Een deel van de collectie van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht.
©NHMMaastricht.

opgezet in de collectie van het Natuurhistorisch Museum te krijgen.²⁵ Deze vorm van natuurstudie heeft weinig te maken met wat wij tegenwoordig onder natuurbescherming verstaan, maar was destijds schering en inslag in de natuurbeschermingsbeweging. Toch is vanaf 1913 een verschuiving te zien.²⁶ Het Natuurhistorisch Genootschap pachtte in 1914 en 1915 voor het eerst terreinen om ze te beschermen: het ging om een stuk veen met bijzondere plantensoorten in de buurt van Schinveld, en om een vindplaats van de zomerschroeforchis in de buurt van Weert, dit laatste op aanwijzing van de eerder genoemde Ver Straeten.²⁷ Deze natuurliefhebbers dachten dus in de eerste plaats aan bescherming omwille van wetenschappelijke studie. De waardering van natuur of landschap als een deel van nationaal of provinciaal erfgoed kwam er pas na de Eerste Wereldoorlog.

3. Bedreigingen voor het Limburgs landschap

In de jaren twintig bedreigden nieuwe ontwikkelingen het natuur- en landschapsschoon in Limburg. De natuurbeschermingsbeweging maakte zich niet al te druk om de mijnbouw in de Oostelijke Mijnstreek, achteraf nochtans de grootste aantasting van het Limburgs landschap. De natuurbeschermers concentreerden zich liever op het behoud van enkele 'juweeltjes', zoals de Sint-Pietersberg en het Geuldal. Het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en de vereniging Natuurmonumenten waren het in de jaren twintig niet altijd met elkaar eens en bleken bovendien vaak niet bij machte om in te grijpen. Daar kwam bij dat het Natuurhistorisch Genootschap zich strikt geno-

men vooral bezighield met natuurstudie en minder met natuurbescherming.²⁸ Dat werd nog versterkt na de oprichting van Het Limburgsch Landschap in 1931: het Natuurhistorisch Genootschap liet het initiatief in het natuurbeschermingswerk over aan de nieuwe stichting.

De Sint-Pietersberg kwam in 1920 voor het eerst onder de aandacht van Natuurmonumenten. Het Natuurhistorisch Genootschap seinde de landelijke vereniging in dat een Belgische landeigenaar een flink stuk land op de berg wilde verkopen. De Limburgse organisatie trok daarbij expliciet de nationale kaart: het ging om 'bij uitstek nationaal natuurschoon – bezocht en bewonderd door duizenden Nederlanders, gelegen in dat gedeelte van ons dierbaar vaderland, dat in het jongste verleden een onderwerp was van hooge internationale politiek en van algemeene nationale belangstelling'. Die 'hooge internationale politiek' verwees naar de recente Belgische annexatie-eisen.²⁹ De voorzitter van Natuurmonumenten, Johannes Theodorus Oudemans (1862-1934), reisde af naar Maastricht, maar het kwam niet tot een bod. De gemeente Maastricht weigerde namelijk financieel in de kosten van aankoop bij te dragen, en Oudemans vond het geveilde complex – de hoeve en ruïne Lichtenberg, een charmant gelegen chalet en onderaardse gangen die niet meer voor de mergelwinning werden gebruikt – ook niet erg bijzonder als 'natuurmonument'.³⁰ Het perceel kwam in handen van de Belgische maatschappij Cimenteries et Briqueteries Réunies de Bonne Espérance, Raevens et Loën (CBR). Deze nieuwe firma wilde de afgraving van mergel hervatten en vroeg bovendien toestemming tot

25 Coolen, 'P.J. Cremers', 49.

26 Pelzers en Van Westreenen, *Kroniek*, 12.

27 Van den Munckhof, 'De schatkamers', 197; Pelzers en Van Westreenen, *Kroniek*, 13-14.

28 Pelzers en Van Westreenen, *Kroniek*, 10-26.

29 Stadsarchief Amsterdam (SAA), Archief Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten (Natuurmonumenten), inv.nr. 2295; Brief Natuurhistorisch Genootschap in Limburg aan het Bestuur van de Ver. tot Behoud van Natuurschoon in Nederland, 12 Mei 1920, 1.

30 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief J.Th. Oudemans, 20 Mei 1920.

De noordwestkant van de Sint Pietersberg begin jaren twintig, vóór de grootschalige afgravingen. Overzicht van de westelijke helling met de ingestorte “Groote Ingang”. Op de voorgrond enige boerderijtjes aan de Cannerstraat, thans Mergelweg. Historisch Centrum Limburg Beeldbank. Foto: S. 11 Schaefer. Fotocollectie GAM 4400.

de bouw van een cementfabriek aan de Maas. Deze fabriek werd eigendom van een dochtermaatschappij, de Eerste Nederlandsche Cement Industrie (ENCI). In april 1923 nam het Natuur- en Geneeskundig Congres, dat op dat moment in Maastricht plaatsvond, een motie aan om Natuurmonumenten en de gemeente Maastricht te vragen om de ‘afbraak’ van de Sint-Pietersberg tegen te houden. Het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en Provinciale Staten van Limburg sloten zich bij deze oproep aan. De moties werden doorgestuurd naar het ministerie van Binnenlandse Zaken in Den Haag en er werden zelfs Kamervragen over de kwestie gesteld. Kortom, het

behoud van de Sint-Pietersberg was een politieke kwestie geworden.³¹

Het bestuur van Natuurmonumenten was verdeeld over de kwestie. Voorzitter Oudemans was nog altijd teleurgesteld over de houding van de gemeente Maastricht in 1920 en geloofde niet dat de mensen in Limburg hart hadden voor natuurbescherming. Secretaris Thijsse en Pieter Gerbrand van Tienhoven (1875-1953), op dat moment penningmeester en ondervoorzitter, wilden wel energie in de zaak steken en reisden in augustus 1923 af naar Maastricht voor besprekingen met vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, het bestuur van het Natuurhistorisch Genootschap en mensen van

31 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief Vereniging ‘Het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres’ aan het Bestuur van Natuurmonumenten, 11 April 1923; Brief Natuurhistorisch Genootschap in Limburg aan het Bestuur van Natuurmonumenten, 20 April 1923; Brief Provinciaal Bestuur van Limburg aan den Minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, 3 Augustus 1923. Jac. P. Thijsse, ‘De Sint Pietersberg’, in: *De Levende Natuur* 28 (1923) 33-34.

Eén van de vele brieven van CBR aan Natuurmonumenten; deze is van 14 januari 1924. Scan: Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295.

► Een opname van de Maas met de Sint Pietersberg en de cementfabriek ENCI, 1948. Bovenop de helling: de hoeve Lichtenberg. Nationaal Archief / Fotocollectie Anefo, 2.24.01.09, 902-6597. Foto: D. Moedrik, D. Licentie CCo.

CBR. Het resultaat was hetzelfde: de gemeente had naar eigen zeggen geen wettelijke mogelijkheden om de afgraving en de bouw van de cementfabriek te verbieden en ook niet de financiële middelen om delen van de Sint-Pietersberg zelf te kopen of te onteigenen. De enige weg was om Den Haag te vragen in te grijpen met nieuwe wet- en regelgeving.³² De bestuursleden van Natuurmonumenten kregen intussen een fraai inkijkje in de Limburgse politiek. Een ambtenaar van de Dienst der Domeinen in Maastricht waarschuwde Thijsse dat de natuurbeschermingsbeweging niet teveel moest rekenen op de burgemeester en wethouders, die stil werden gehouden door CBR: 'Er zal voor hen wel wat te verdienen zijn als ze zich niet verzetten tegen alle plannen.'³³ De ondernemer Petrus Regout (1882-1967), die

zich met de inwoners van Heugem verzette tegen de bouw, veranderde van mening toen hem een commissariaat bij de ENCI werd aangeboden.³⁴ Volgens de ambtenaar van Domeinen was er een evident politiek belang bij het behoud van de Sint-Pietersberg: hier was 'voor Nederland ook een daad te doen, waarvoor Limburg Holland blijvend dankbaar zal zijn.'³⁵ Ook in 1923 speelde de annexatiekwestie dus nog mee op de achtergrond: 'Holland' moest nog steeds de dankbaarheid en loyaliteit van Limburg verdienen.

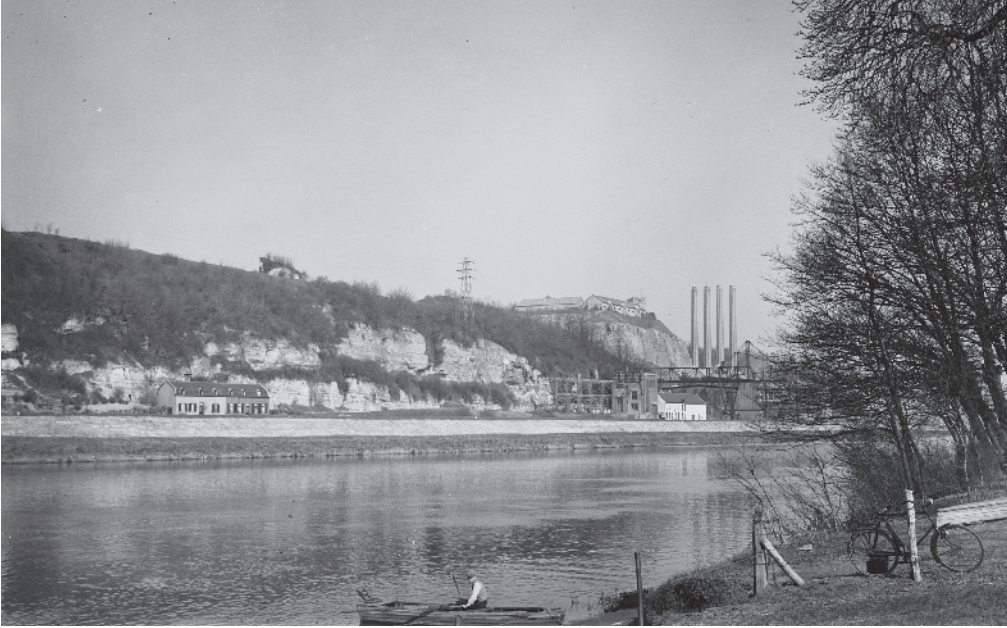
Terwijl de ambtelijke raderen in Den Haag draaiden, koos Van Tienhoven een andere strategie: hij nam contact op met Martin Verbeek (1882-1959), hoofddirecteur van CBR op het hoofdkantoor in Antwerpen, om in onderling overleg tot een oplossing te komen. Verbeek

32 Frans Bosscher en Jan Spijkerboer, *Piet van Tienhoven 1875-1953. Een biografische schets* (s-Graveland 2015) 57-59. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief Oudemans aan Thijsse, 23 April 1923; Bericht Thijsse 9 Augustus 1923; bezoek St. Pietersberg.

33 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief G.R. Herwig aan Thijsse, 6 November 1923, 4-5.

34 T., 'Captain of industry Petrus IV Regout', in: *De Nieuwe Limburger*, 11 oktober 1967, 7.

35 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief Herwig aan Thijsse, 6 November 1923, 2-4.

deed daadwerkelijk allerlei beloften: het terrein zou toegankelijk blijven voor leden van het Natuurhistorisch Genootschap en andere natuuronderzoekers, de ruïne Lichtenberg zou onaangetast gelaten worden en de nieuwe cementfabriek zou geen ontsierend karakter krijgen. De fabriek zou zelfs een ‘sieraad van het landschap’ worden en bijvoorbeeld geen schoorstenen krijgen.³⁶ Achteraf lijkt het erop dat Verbeeck Van Tienhoven zand in de ogen heeft gestrooid, wellicht mede dankzij zijn belofte om donateur van Natuurmonumenten te worden.³⁷ Gustaaf Herman Waage (1898-1945), leraar biologie en secretaris van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg,

geloofde er niets van: een cementfabriek zonder stof en afval was volgens hem onmogelijk. Bovendien lag er al een vergunningaanvraag voor de bouw van zes schoorstenen van 78 meter hoog, die de arbeidsinspectie zelfs nog wilde verhogen tot 100 meter.³⁸ Het Natuurhistorisch Genootschap koos dan ook voor een afwijkende strategie: de organisatie stuurde in april/mei 1925 protestbrieven aan het College van B & W en aan de gemeenteraad van Maastricht, met de vraag om geen vergunning af te geven voor de cementfabriek. Met de bouw zou ‘een groot cultureel belang in het bijzonder voor Maastricht, maar ook voor geheel Nederland, geschaad (...) worden.’³⁹

36 Bosscher en Spijkerboer, *Piet van Tienhoven*, 58-59. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief Van Tienhoven aan Verbeeck, 20 Augustus 1923; Afschrift brief Cimenteries et Briqueteries Réunies de Bonne Espérance, Raevens et Loën aan den Commissaris der Koningin in Limburg, 12 November 1923; Brief Natuurmonumenten aan de Gedeputeerde Staten in de Provincie Limburg, 7 December 1923, 3; Brief Verbeeck aan Van Tienhoven, 27 Juni 1925.

37 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Brief Verbeeck aan Van Tienhoven, 28 September 1923.

38 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Afschrift brief Waage aan J. Heimans, 18 Mrt '25, 1; Brief Waage aan Natuurmonumenten, 14 Juni '25, 1.

39 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295; Afschrift brief Waage aan Burgemeester en Wethouders der gemeente Maastricht, 17 April 1925, 2.

Het Genootschap vroeg Natuurmonumenten om adhesie te betuigen aan deze actie, maar Van Tienhoven weigerde. Hij legde op 22 mei 1925 uit waarom: nu de afgraving van de Sint-Pietersberg een voldongen feit was, zou de bouw van de cementfabriek het natuurschoon niet bijzonder schaden. CBR had juist allerlei concessies gedaan wat betreft de locatie van de fabriek en zou maatregelen nemen tegen de stofoverlast, en de sociaaleconomische argumenten vóór de bouw zouden voor de overheid toch zwaarder wegen. De Nederlandsche Botanische Vereeniging (NBV), de Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging en de ANWB betuigden wél hun adhesie; bovendien kreeg een door het Genootschap georganiseerd petitionnement tegen de cementfabriek 10.000 handtekeningen.⁴⁰

Ook alle pogingen om via de landelijke politiek een deel van de Sint-Pietersberg te behouden liepen op niets uit. Den Haag wilde geen aparte wet aannemen, en onteigening of een kapverbod (dat wel degelijk in 1927 werd opgelegd) had als nadeel dat de eigenaar recht had op een schadevergoeding. De staat noch Natuurmonumenten wilde daarvoor de portemonnee trekken.⁴¹ Om het compromis met CBR te bespreken en de financiële kant van zo'n regeling rond te krijgen, riep Van Tienhoven in Den Haag een vergadering bijeen met vertegenwoordigers van Natuurmonumenten, het provinciebestuur van Limburg, de burgemeester van Maastricht en het ministerie van Onderwijs, Kunsten en

Wetenschappen (OKW). Namens het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg was dokter Hendrik Joseph Beckers (1862-1950) aanwezig. Het bleef echter bij die ene vergadering, die nooit een vervolg kreeg.⁴²

Natuurmonumenten en het Natuurhistorisch Genootschap kwamen in botsing vanwege het protest tegen de bouw van de cementfabriek en het uitblijven van actie in Den Haag, maar ook verder verdiende hun samenwerking geen schoonheidsprijs. Volgens de Limburgers had Natuurmonumenten de Sint-Pietersberg zonder al te veel protest opgegeven, terwijl de landelijke vereniging juist vond dat het Genootschap te laks was geweest en in de eigen omgeving te weinig activiteit had getoond om de afgraving te voorkomen.⁴³ Thijsse stelde zelfs: 'we zullen Limburg moeten redden ondanks de Limburgers.'⁴⁴ Daarmee suggereerde hij dat het Limburgse natuurschoon deel uitmaakte van het Nederlands natuurlijk erfgoed en daarmee het actieterrain van Natuurmonumenten was; de Limburgers waren bij dat streven vooral hinderlijk. Omgekeerd verweet Waage Natuurmonumenten dat de vereniging onvoldoende had gecommuniceerd met haar medestanders in Limburg. Als die coördinatie beter was geweest, was de Sint-Pietersberg vast behouden gebleven.⁴⁵ Het is onmogelijk om te bepalen wie hier achteraf 'gelijk' had: zonder politieke belangstelling voor natuurbescherming stonden de natuurbeschermers waarschijnlijk sowieso machteloos tegenover hun tegenspe-

40 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295: Brief Natuurmonumenten aan Waage, 22/5 1925. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Waage aan Van Tienhoven, 1 November 1927, 2.

41 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295: Brief van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan Van Tienhoven, 29 December 1923.

42 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2295: Brief Van Hövell, Commissaris der Koningin in de Provincie Limburg, aan Van Tienhoven, 27 Maart 1924. 'Verslag van de maandelijksche vergadering op Woensdag 2 Nov. l.l.', in: *Natuurhistorisch Maandblad* 16 (1927) 149-153, aldaar 152.

43 Pelzers and Van Westreenen, *Kroniek*, 20-21.

44 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Thijsse aan Van Tienhoven, 5 Nov. '27, 2.

45 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Waage aan Van Tienhoven, 13 Nov. '27, 2.

ler, de Belgische Cimenteries. Het onderlinge wantrouwen tussen Natuurmonumenten en de Limburgse natuurbeschermingsbeweging bleef nog jarenlang nasmeulen.

In 1927 vond een nieuwe botsing plaats. Waage probeerde namens het Natuurhistorisch Genootschap een deel van de Putberg bij Ubachsberg aan te kopen, waar de poppenorchis (*Aceras anthropophorum*) voorkwam. Volgens de gegevens van dokter De Wever gingen de poppenorchis en andere bijzondere soorten, zoals de grote muggenorchis en het hondskruid, sterk achteruit.⁴⁶ Omdat het orchideeënterrein gevaar liep te worden omgeploegd, moest zo snel mogelijk een stukje land van 1/8 hectare worden aangekocht. Natuurmonumenten was echter niet geïnteresseerd. Volgens Van Tienhoven, die Oudemans was opgevolgd als voorzitter, was het voorgestelde terrein te klein: 'Het zal voor onze Vereniging ondoenlijk zyn om overal in het land verspreide liliputterreintjes te behouden, die op zichzelf merkwaardig zyn.' Toezicht, administratie en bewaking konden vanuit Amsterdam niet georganiseerd worden.⁴⁷ Natuurmonumenten had met het beheer van het Carumterrein bij Weert al geleerd dat het onmogelijk was om zo'n geïsoleerd eilandje in natuurlijke staat te behouden.

De bestuursleden van het Natuurhistorisch Genootschap reageerden niettemin verontwaardigd. Ze vatten dit op als een gebrek aan belangstelling van Natuurmonumenten voor aankopen in Zuid-Limburg. Op de vergadering van 2 november 1927 stelde bestuurslid Frans

van Rummelen (1882-1958) zelfs dat hij nooit lid had willen worden van Natuurmonumenten, omdat de vereniging zich 'bitter weinig gelegen laat liggen aan Z.-Limburg.'⁴⁸ Alle frustratie over de kwestie van de Sint-Pietersberg stak opnieuw de kop op. De Limburgers kregen steeds het verwijt dat ze te laat en te laks reageerden op bedreigingen van het natuurschoon, maar nu ze eens op tijd waren, gaf de Amsterdamse vereniging niet thuis.⁴⁹ Op de bestuursvergadering kwam zelfs het idee op tafel om een eigen Limburgse Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten op te richten, maar dat raadde secretaris Waage sterk af. Er was nu eenmaal een vereniging in Amsterdam die de taak had om zich met heel Nederland bezig te houden.⁵⁰ Er werd van twee kanten bemiddeld in een poging om de plooiën glad te strijken: Leo Grégoire (1892-1975), bestuurslid van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, stelde voor om zelf geld in te zamelen om het Acerasterreintje te kopen, en volgens secretaris Waage kon het Genootschap ook wel voor het nodige toezicht en de administratie zorgen. Ook Thijsse vond dat Van Tienhoven te bot had gereageerd: als de Limburgers het initiatief namen kon Natuurmonumenten best een financiële bijdrage leveren.⁵¹ Toen Van Tienhoven hier positief op inhaakte, waarschuwde Waage hem voor Grégoire. Die was ijverig lid van de Limburgsche Liga, 'een verbond, dat al wat Hollander is Limburg uit wil "trappen"' en nu blijkbaar de kwestie natuurbescherming aangreep als argu-

46 Pierre Grooten, Reinier Akkermans, Stef Keulen en Olaf op den Kamp red., *De Geleenbeek. Beleef de natuur in verandering* (Maastricht 2019) 112.

47 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Natuurmonumenten aan Waage, 31 October 1927, 1.

48 'Verslag vergadering 2 Nov. 1927', 152.

49 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brieven Waage aan Van Tienhoven, 1 en 2 November 1927.

50 'Verslag vergadering 2 Nov. 1927', 152.

51 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Waage aan Van Tienhoven, 1 November 1927; Brief Thijsse aan Van Tienhoven, 5 Nov. 27. 'Verslag vergadering 2 Nov. 1927', 152.

ment: 'Zie je wel, dat ze boven de Moerdijk niets voor ons over hebben.'⁵² Later dat jaar overlegde de Amsterdamse professor in plantenfysiologie Theodorus Weevers (1875-1952) in Limburg over de beste bescherming van de orchideeënterreinen. Volgens Weevers was Waage 'verbitterd' over de hele situatie. Toch waren Weevers en De Wever het erover eens dat het Acerasterreintje te klein was voor aankoop.⁵³ Pas vanaf 1958 kocht Staatsbosbeheer grote delen van de Putberg bij Ubachsberg, maar de poppenorchis was daar toen al verdwenen.

De conflictsituatie tussen 'Limburg' en 'Holland' op natuurbeschermingsgebied vinden we hier in de zuiverste vorm. Dit keer had de Limburgse organisatie wél op tijd een bedreiging aangemerkt en actie voorbereid, maar zag

Natuurmonumenten er niets in. Beide kanten stelden met goede redenen hun eigen prioriteiten: het Natuurhistorisch Genootschap zette in op het Acerasterreintje, maar Natuurmonumenten had meer belangstelling voor grotere complexen in het Geuldal. Intussen verweten de twee verenigingen elkaar dat ze te weinig hadden gedaan voor het behoud van de Sint-Pietersberg. Natuurlijk speelden ook financiële overwegingen een rol: Natuurmonumenten had geen onbeperkte middelen, moest keuzes maken en kon dus niet op elk verzoek uit Limburg ingaan. Omgekeerd moest het Natuurhistorisch Genootschap bij gebrek aan eigen financiële middelen steeds aankloppen bij Natuurmonumenten als het een aankoop belangrijk vond.

52 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Waage aan Van Tienhoven, 13 Nov. '27, 2. Over de Limburgsche Liga: zie Arijs, *Vormen van regionaal bewustzijn*, 127-137.

53 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2300: Notitie 'Flora Zuid-Limburg' (December 1927).

◀◀ De Putberg bij Ubachsberg, tegenwoordig. Foto: Saxifraga-Willem van Kruijsbergen. CC BY-NC-SA.

◀ De poppenorchis (*Aceras antropophorum*). Met dank aan het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Foto: Olaf Op den Kamp.

▶ Het landschap van de Boshuizerbergen bij Venray, tegenwoordig. Foto: Het Limburgs Landschap.

4. De oprichting van Het Limburgsch Landschap

Als aanleiding voor de oprichting van de Stichting Het Limburgsch Landschap noemt de literatuur vaak de voorgenomen ontginning van de Boshuizerbergen bij Venray in 1931.⁵⁴ Er bestonden plannen om dit gebied te ontginnen, vooral om tijdelijke (en gesubsidieerde) werkgelegenheid te creëren voor de werklozen uit de omgeving. J.M.H.F.J. baron de Weichs de Wenne (1888-1965), burgemeester van Wanssum en Meerlo, woonde op het nabijgelegen kasteel Geijsteren en seinde Natuurmonumenten in over dit plan. Het stuifzand met de unieke jeneverbesstruiken, van grote waarde als natuurschoon én als recreatiegebied,

zou moeten wijken voor dennenbos. Van Tienhoven werd 'ingevlogen om dit te verhinderen'.⁵⁵ Weichs de Wenne vertelde later hoe die lobby in zijn werk ging: een bestuurslid van Natuurmonumenten, die tevens lid was van de Tweede Kamer, interpeleerde de minister over de ontginning van het gebied. Toen de minister in zijn antwoord twijfelde aan de waarde van het natuurschoon ter plaatse, omdat Staatsbosbeheer nooit zo'n heideveld met jeneverbesbegroeiing had gevonden, kreeg hij prompt de door Van Tienhoven gemaakte foto's van het terrein te zien.⁵⁶ Van definitieve bescherming van de Boshuizerbergen kon op dat moment geen sprake zijn omdat Natuurmonumenten juist krap bij kas zat. Het gebied werd echter

54 H.P. Gorter, *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst* ('s-Graveland 1986) 89; Edmond Nicolas red., *Voor Limburgs schoonheid. Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van de Stichting Het Limburgs Landschap* (Maastricht 1956) 29.

55 Purmer, *Het landschap bewaard*, 285; 'Een kwart eeuw Stichting Limburgs Landschap', in: *De Tijd*, 31 augustus 1956, 7; Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 29.

56 Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 29.

P.G. van Tienhoven, de voorzitter van Natuurmonumenten. Stadsarchief Amsterdam / Collectie Atelier J. Merkelbach.

niet volledig ontgonnen en kwam in 1971 in bezit van het Limburgs Landschap.⁵⁷

Toch is het goed mogelijk dat dit incident de aanleiding vormde voor Van Tienhoven om aan te dringen op een provinciale natuurbeschermingsorganisatie. De situatie in Limburg deed hem waarschijnlijk sterk denken aan eerdere ervaringen in de provincies Utrecht en Gelderland. De vereniging Natuurmonumenten kon niet overal tegelijk zijn. Om lokale signalen op te vangen, adequaat te reageren, ter plaatse gebieden aan te kopen en te beheren en sympathisanten en fondsen te werven, waren aparte stichtingen nodig.⁵⁸ Het Utrechtsch Landschap

was in 1927 de eerste van die stichtingen. Hoe kwam men in Limburg tot zo'n organisatie? De jonge Willem Michiels van Kessenich (1902-1992) was aanwezig op de Monumentendag in Arnhem in 1930, een bijeenkomst van personen en organisaties die zich bezighielden met de schoonheid van Nederland en de bescherming van monumenten, natuurschoon en dorps- en stadsgezichten. Na het diner werd hij verrast omdat 'vogelen-Piet', de beroemde Van Tienhoven, bij hem kwam zitten en hem aansprak om het Limburgsch Landschap op te richten.⁵⁹

De volgende stap was ondersteuning zoeken voor het initiatief in Limburg zelf: Michiels van Kessenich woonde op dat moment niet in de provincie, maar in het Noord-Brabantse Geldrop. Net als bij de andere provinciale stichtingen, koos Van Tienhoven ervoor om te beginnen bij de Commissaris van de Koningin.⁶⁰ Michiels van Kessenich kreeg op 16 april 1931 een audiëntie bij de Commissaris in Limburg, E.O.J.M. baron van Hövell tot Westerfliet (1877-1936). Toen Van Hövell eenmaal overtuigd was, ging het snel. In mei 1931 stuurde de Commissie van Initiatief, die bestond uit Michiels van Kessenich, Van Tienhoven, Van Hövell en Weichs de Wenne, een rondschrijven aan geïnteresseerden in de provincie. De brief stelde vast dat de industrialisatie van de provincie leidde tot gevaren voor het natuurschoon, waarmee Limburg zo rijk was begiftigd. De op te richten stichting had daarom als taak om te 'bewaren en beschermen voor het nageslacht, wat voor onze voorvaderen zulk een rijke bron was van verheffend genot en lichamelijke kracht.'⁶¹ Op 20 juni vond de oprichtingsvergadering plaats in Restaurant Dominicain aan het Vrijthof in Maastricht, en op 31 juli passeerde

57 Staal en Ovaa red., *Uit en thuis boek*, 146.

58 Gorter, *Ruimte voor natuur*, 85-89; Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 29-30.

59 Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 27.

60 Historisch Centrum Limburg, Maastricht (HCL), Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg (Archief Kabinet), inv.nr. 1237: Brief Van Tienhoven aan E.O.J.M. baron van Hövell tot Westerfliet, 7 April 1931.

61 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief van de Commissie van Initiatief, Mei 1931.

de oprichtingsakte bij een notaris in Amsterdam. Daarbij trad Van Tienhoven op als comparant namens Natuurmonumenten. De landelijke vereniging zorgde voor het nodige stichtingskapitaal à 100 gulden en voor de betaling van de notariskosten. Als doel van de stichting werd vastgesteld: 'het bevorderen van het behoud van het Natuur en landschapsschoon in de Provincie Limburg. Onder natuur- en landschapsschoon wordt verstaan al datgene, wat tot de aantrekkelijkheid van het landschapsbeeld bijdraagt, waartoe mede kunnen gerekend worden de merkwaardigheden op het gebied der natuurhistorie en voortbrengselen van menselijke werkzaamheid, welke door hun vorm, ligging of ouderdom de waarde van het landschapsbeeld verhogen.'⁶²

Van Tienhoven en Natuurmonumenten waren dus duidelijk penvoerend bij de oprichting van Het Limburgsch Landschap, maar hoe zag dat er in de volgende jaren uit? In hoeverre kreeg de stichting een eigen, Limburgs profiel? Om die vraag te beantwoorden is het de moeite waard om te kijken naar de lijst van 34 bestuursleden in 1931.⁶³ Wie waren zij en wie had ze vermoedelijk als bestuurslid voorgedragen? Allereerst zaten nogal wat hoogwaardigheidsbekleders in het bestuur: de burgemeesters van Amstenrade, Mook, Valkenburg en Wanssum, een notaris en een advocaat, leden van Provinciale en Gedeputeerde Staten en één lid van de Tweede Kamer: Henri Hermans (1874-1949) van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). Medeoprichter van Het Limburgsch Landschap Willem Michiels van Kessenich werd in 1933 burgemeester van Beek. De burgemeester van Amstenrade, graaf Max de Marchant et d'Ansembourg (1894-1975), was achteraf een opvallende keuze. Hij hoorde bij

de conservatieve vleugel van de RKSP en schoof in de jaren dertig verder op naar rechts: in 1935 werd hij namens de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) lid van Provinciale Staten en van de Eerste Kamer. In het bestuur zaten verder vertegenwoordigers van de economische zwaargewichten in de provincie: de Maastrichtse aardewerkfabrikant Louis Regout (1891-1966) en directieleden van de Staatsmijnen. Ten slotte twee mensen van de lokale VVV's: kantonrechter Edmond Jaspard (1872-1946) uit Maastricht en de luchtvaartfan en hoofdredacteur van het tijdschrift *De Nedermaas* Eddy Franquinet (1896-1974) uit Gulpen. Tot dusverre allemaal vertegenwoordigers van de bestuurlijke en maatschappelijke top in de provincie, die bij het netwerk van gouverneur Van Hövell hoorden. Anders lag dat voor de natuurwetenschappers en amateur-naturalisten uit de kring van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg: rector Cremers, secretaris Waage en een drietal huisartsen: Jozef Hubertus Starmans (1893-1963) en de botanicus August de Wever uit Nuth, en Hendrik Joseph Beckers uit Beek. Beckers had een reputatie opgebouwd als oudheidkundige en speelde in de jaren dertig een prominente rol bij Het Limburgsch Landschap.⁶⁴

Oorspronkelijk kwamen vier bestuursleden van buiten Limburg. Naast Van Tienhoven en Michiels van Kessenich waren dat Etienne Daniël van Dissel (1872-1959), directeur van Staatsbosbeheer, en de botanicus Willem Carel de Leeuw (1881-1964) uit Bilthoven. De Leeuw werd voorgedragen door Van Tienhoven omdat hij 'zoo uitstekend op de hoogte is van de Limburgsche natuur'.⁶⁵ Het beeld dringt zich op van een klein clubje bestuurders, notabelen en industriëlen, allemaal van katholieke huize

62 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2409: Statuten der Stichting 'Het Limburgsch Landschap', 1.

63 Het volgende overzicht is gebaseerd op: 'Het Limburgsch Landschap', in: *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 9 Augustus 1931 en Archief Limburgs Landschap: Notulen 12 September 1931.

64 E.M. Krutzler, 'Dokter Beckers honderd jaar geleden geboren', in: *Natuurhistorisch Maandblad* 51 (1962) 95-101.

65 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2383: Brief Van Tienhoven aan W. Michiels van Kessenich, 21 April 1931.

Dokter Beckers, hier bij de opgraving van het thermencomplex in Heerlen. Foto Heemkundevereniging Beek.

en uit de kring van Van Hövell, aangevuld met de bestuursleden van het Natuurhistorisch Genootschap en enkele niet-Limburgers zoals De Leeuw, na aandringen door Van Tienhoven. Van Tienhoven vroeg daarnaast of de burgemeesters van Geleen of van het Noord-Limburgse Venray niet ook bestuursleden moesten worden.⁶⁶ Bovendien bemiddelde hij voor de advocaat Marinus van der Goes van Naters (1900-2005) uit Heerlen, lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Volgens Van der Goes zelf probeerde Van Hövell hem 'om mijn politieke overtuiging uit alle mogelijke functies' te weren.⁶⁷ Die politieke gekleurde achtergrond lijkt achteraf wel mee te vallen: de SDAP'er Hubert Paris (1873-1939) uit

Maastricht, lid van Provinciale Staten, zat er vanaf het begin bij, en ook Van der Goes werd in 1933 geruisloos lid van het bestuur.⁶⁸

Een dwarsdoorsnede van de Limburgse bevolking was het zeker niet, maar dat was volgens de ideeën van die tijd ook niet nodig. Van Tienhoven liet in dezelfde tijd weten dat Het Noordbrabantsch Landschap beter een stichting dan een vereniging kon worden. 'Bij het Vereenigingsleven', zo schreef hij, waren immers 'steeds enkele formaliteiten in acht te nemen', en stelt men 'zich bloot aan inmenging van leden, die niet geheel ter zake kundig zijn.' In geval van een stichting had men daarentegen een stabiel bestuur, met daarin de meest competente en invloedrijke mensen.⁶⁹

66 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief Van Tienhoven aan Michiels van Kessenich, 1 Augustus 1933.

67 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief M. van der Goes van Naters aan Van Tienhoven, 18 April 1933.

68 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief Van der Goes van Naters aan Van Tienhoven, 9 Juni 1933.

69 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2383: Brief Van Tienhoven aan Gedeputeerde Staten der Provincie Noord-Brabant, 21 Augustus 1931, 2.

Michiels van Kessenich stapte zelf in zijn auto en reed door de provincie om overzichten te maken van ontsierende reclameborden. Hier: de Rijksweg van Geleen via Sittard richting Susteren. Uit een brief aan Gedeputeerde Staten van Limburg, 21 Juni 1934. Historisch Centrum Limburg, Maas-tricht, Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg, inv.nr. 1240 (publiek domein). Eigen scan.

2.	Tegenover Huis	- Orion Olie	+
3.	No. 309	- Englebert Uw Band	+
4.		- Studebakar	+
5.	By overweg Ophoven	- Garage Cartigny (Bederft uitzicht op Sittard)	±
6.	Booogaard naast huis no. 106	- Garage W.Spronk (staat in een booogaard) heeft wel toestemming	±
7.	huis no. 56	- Chateau Wynen Gebroeders Boer	+
8.	huis no. 54	- Levensverzekering My Arnhem	+
Wegvak: Sittard-Susteren (Rijksweg)			
9.	Loek weg naar vianet-station Sittard.	- Naar H6tel Modern (kon belangryk kleiner)	±
10.	Iets noordelyker rechts(oostelyk)	H.A.V. Schiedam	
11.	Huis no. 77.....	- Barnsen Koffie-Thee 2x	+
12.		- Levensverz. My Arnhem 2x	+
13.	Huis no. 122 ??	<u>Noordvde</u> - North State cigabettes - Aboum Sigaran - De Nederlanden 1845 - Limburger Koerier - B.Z.K. - Shell - Shell	
14.		<u>Zuidvde</u> - De Nederlanden 1845 - B.Z.K.	
15.			
16.			
17.			
18.			
19.			
20.			
21.			

Tegenwoordig is zo'n opstelling ondenkbaar, maar niet in de jaren dertig. Zowel in Limburg als in Nederland als geheel had een kleine elite het toen nog politiek, cultureel en maatschappelijk voor het zeggen. Natuur- en landschapsbescherming was als vanzelfsprekend een hobby voor de gefortuneerde bovenlaag.

De activiteiten van Het Limburgsch Landschap lijken in die eerste jaren sterk aan te sluiten op het profiel van de bestuursleden: burgemeesters, provinciebestuurders en lokale notabelen. Het bestuur schreef in 1933 en nogmaals in 1934 alle Limburgse gemeenten aan

met het verzoek om donateur te worden.⁷⁰ Dat verzoek viel niet overal in goede aarde. In Hulsberg vond een gemeenteraadslid dat de verantwoordelijke commissieleden van Het Limburgsch Landschap maar zelf de portemonnee moesten trekken, vooral omdat 'deze commissie nagenoeg totaal uit kapitaalkrachtige lui bestaat'.⁷¹ Het resultaat van het verzoek viel nogal tegen: in 1933 zegden slechts vijftien gemeenten een contributie toe, wat een bedrag van 112,32 gulden opleverde.⁷²

Het bestuur gaf daarnaast tips aan gemeentebesturen over het opnemen van schoonheids-

70 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1239: Brief Michiels van Kessenich aan Van Hövell tot Westerfliet, 17 April 1933. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: Brief Dagelijksch Bestuur der Stichting 'Het Limburgsch Landschap' aan het Bestuur der Gemeente (...), Juli 1934.

71 'Hulsberg. Raadsvergadering', in: *Limburger Koerier*, 7 Juni 1933.

72 W. Michiels van Kessenich, 'Jaarverslag over 1933 van de lotgevallen der Stichting "Het Limburgsch Landschap"', in: *De Nederraas* 12 (1934) 51-55, aldaar 51. Vgl. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: Verslag over gevoerde actie bij de Gemeente Besturen in Limburg in 1933.

Het kasteel Bleyenbeek werd in 1945 door oorlogsgeweld verwoest. De ruïne wordt tegenwoordig beheerd door het Limburgs Landschap. Foto: Het Limburgs Landschap.

► Het geologisch monument Heimansgroeve tegenwoordig. Foto: Romaine 2019. CCo Public Domain Dedication via Wikimedia Commons.

bepalingen in de gemeentelijke bouwverordeningen. Die moesten lintbebouwing en 'ontsiende reclame' tegengaan.⁷³ Er bestond al sinds 1919 een provinciale verordening tegen ontsierende reclameborden, maar de handhaving liet te wensen over. Michiels van Kessenich en Van Hövell zetten een een-tweetje op met de provincie: op 15 februari 1934 vroegen Gedeputeerde Staten Het Limburgsch Landschap om advies uit te brengen over de vergunningsaanvragen voor reclameborden.⁷⁴ De studiegroep van de stichting mocht daarnaast ongevraagd advies geven over reclameborden zonder vergunning. In de praktijk betekende dit dat Michiels van Kessenich in zijn auto stapte, de reclameborden langs een bepaald stuk rijksweg noteerde en

die vervolgens vergeleek met de afgegeven vergunningen. Het resultaat was onthutsend: alleen al in het eerste jaar werden via deze methode 423 overtredingen vastgesteld.⁷⁵

Dit was allemaal belangrijk werk, maar het bewoog zich duidelijk op gebaande wegen, op ambtelijk-bestuurlijk niveau. De Commissarissen van de Koningin in Limburg en Noord-Brabant overlegden vanaf 1933 over de gezamenlijke instelling van een Peelreservaat voor de laatste overgebleven resten heide en hoogveen: in dit grensgebied bij uitstek iets voor de hoogste bestuurders van beide provincies. De aankoop van de Vredepeel ketste overigens af op de hoge vraagprijs van de gemeente Venray: 150.000 gulden, daarvan 100.000 gulden direct betaalbaar in contanten.⁷⁶ Op het

73 Archief Limburgs Landschap: Notulen 20 Juni 1931, 2-3.

74 Archief Limburgs Landschap: Notulen 15 Februari 1934: 1.

75 Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 76-79. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: Brief Dagelyksch Bestuur der Stichting 'Het Limburgsch Landschap' aan Gedeputeerde Staten van Limburg, 21 Juni 1934. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: W. Michiels van Kessenich, 'Stichting "Het Limburgsch Landschap"', Ontw-jaarverslag 1934, 15 April 1935, 3.

76 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1239: Brief Van Tienhoven aan Van Hövell tot Westerflieer, 4 Mei 1933; Aanteekeningen nopens de besprekingen op 16 October 1933; Notities der besprekingen over het Peel-reservaat, 24 April 1934.

vlak van natuur- en landschapsbescherming was het werk van de stichting verder niet opzienbarend.

Het Limburgsch Landschap had (nog) niet genoeg financiële middelen voor aankopen van natuurgebieden en liet dat werk dan ook in principe over aan Natuurmonumenten. In 1931 sprak het bestuur van Het Limburgsch Landschap wel over de mogelijke aankoop van kasteel Bleyenbeek bij Afferden, maar die aankoop ging niet door vanwege de hoge vraagprijs.⁷⁷ Op initiatief van Willem Jongmans (1878-1957), directeur van het Geologisch Bureau voor het Mijngebied in Heerlen, liet Het Limburgsch Landschap de Heimansgroeve bij Epen opnieuw uitgraven. Dat kon relatief goedkoop, omdat de overheid subsidie beschikbaar stelde voor de werkverschaffing aan werklozen uit de

gemeente Vaals. Vervolgens nam de stichting het terrein in beheer als geologisch monument.⁷⁸ Ten slotte pachtte de stichting een tijdje een terrein ter grootte van 1,5 hectare van de gemeente Belfeld, omdat daar de zeldzame reuzenpaardenstaart (*Equisetum maximum*) groeide.⁷⁹

De expertise die Het Limburgsch Landschap moest missen voor wat betreft flora en fauna werd grotendeels ingevuld door het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Hier kwam een handige taakverdeling tot stand: de natuurwetenschappers waarschuwden tegen de bedreiging van bijzondere natuurgebieden, en Het Limburgsch Landschap had de contacten om dit bij gemeenten of provincie aan te kaarten. De Commissaris van de Koningin en diverse andere politieke kopstukken zaten immers in het bestuur van Het Limburgsch

77 Archief Limburgs Landschap: Notulen 12 September 1931, 4; W. Michiels van Kessenich, Jaarverslag over 1931 van de lotgevallen der Stichting 'Het Limburgsch Landschap', 2.

78 Archief Limburgs Landschap: Notulen 7 September 1935, 3, 17 October 1935, 3 en 27 Februari 1936, 4-5.

79 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: W. Michiels v. Kessenich, Copie 'Verslag van het onderzoek inzake *Equisetum Max.* te Belfeld en van de ten gemeentehuize van Belfeld gehouden bespreking'. Archief Limburgs Landschap: Notulen 3 October 1934, 2.

Landschap naast rector Cremers en de andere natuurhistorische specialisten. De situatie in Limburg was daarmee overigens niet anders dan voor Natuurmonumenten. Thijsse en Van Tienhoven, de leidende figuren van de landelijke vereniging, waren goedwillende amateurs zonder natuurwetenschappelijke opleiding, die graag gebruik maakten van de adviezen van de NBV of van Staatsbosbeheer. Het verschil: bij onenigheid in de rest van Nederland waren de natuurbeschermers en botanici het er snel over eens dat het over 'Nederlandse natuur' ging, terwijl Het Limburgsch Landschap dan de Limburgse kaart kon trekken: Limburgse natuurbescherming als een eigen belang, waar de mensen in 'Holland' zich niet mee hadden te bemoeien. Dat leidde meer dan eens tot strubbelingen tussen de Limburgse stichting, Natuurmonumenten en de NBV.

5. Een stuwdam in het Geuldal

In februari 1932 vond een nieuwe directe botsing plaats tussen de Limburgse en de landelijke natuurbeschermingsorganisaties over de gewenste aanpak en de verschillende prioriteiten. Wat was het geval? De Stroomverkoopmaatschappij van de Staatsmijnen liet onderzoek doen om meer gebruik te maken van de hoogteverschillen in Limburg. Henri Gelissen (1895-1982) stelde voor om in één van de Limburgse riviertjes een stuwdam te leggen, met daarboven een spaarbekken. In tijden van elektriciteitsoverschotten kon water vanuit het benedenbekken naar het hoger gelegen bovenbekken worden gepompt. Bij tekorten zou het water terug naar beneden stromen en weer elektriciteit opwekken. Voor de Staatsmijnen,

een grootverbruiker van stroom in Limburg, was het van belang om altijd genoeg elektriciteit op een min of meer constant prijsniveau te krijgen. Gelissen liet overigens in het midden waar zo'n spaarbekkenkrachtwerk moest komen. Technisch gezien waren de voorwaarden voor de installatie: voldoende water, voldoende hoogteverschil, en de spaarbekkens moesten een plek krijgen in het bestaande reliëf van de streek, boven een waterondoorlatende laag.⁸⁰

Gelissen en de geologische specialist Willem Jongmans brachten in januari 1931 een rapport uit met een concrete aanbeveling: het spaarbekkenkrachtwerk kon het beste boven in het Geuldal worden aangelegd, tussen Epen en Mechelen. Voor een stuwdam met waterkrachtcentrale zoals in Duitsland leverde de Geul niet genoeg water, maar voor een spaarbekkenkrachtwerk met twee spaarbekkens was het een uitstekende locatie. Als de Geul werd opgestuwd op 115 meter boven NAP en het bovenbekken in de Vijlenerbossen werd aangelegd, zou het krachtwerk een hoogteverschil van maar liefst 125 meter kunnen gebruiken. Jongmans was bioloog, paleobotanicus en bestuurslid van Het Limburgsch Landschap. Hij had wel degelijk oog voor de natuurwaarden van het gebied en wees er in het rapport dan ook nadrukkelijk op dat het bovenste gedeelte van het Geuldal ongerept zou blijven. Het stuwmeer zou 'het natuurschoon eerder bevorderen dan benadeelen.'⁸¹ Gelissen benaderde met zijn plannen de Commissaris van de Koningin, baron Van Hövell tot Westerfliet, en de regering in Den Haag.⁸² De regering ging ermee akkoord om een Staatscommissie in te

80 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1079: W.J. Jongmans, 'Rapport van Subcommissie I der Staatscommissie voor het Spaarbekkenkrachtwerk in Zuid-Limburg', 4 April 1933, 1-5.

81 Nationaal Archief, Den Haag (NA), Archief Staatscommissie voor het spaarbekkenkrachtwerk, inv.nr. 1: Rapport 'Bericht over de Mogelijkheid omtrent den bouw van een spaarbekken-krachtwerk in Zuid-Limburg (Geuldal) ten behoeve der electriciteitsvoorziening in de provincies Limburg, Noord-Brabant en Gelderland', 9-10.

82 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1074: Brieven H. Gelissen aan Van Hövell tot Westerfliet, 26 en 27 Januari en 18 Mei 1931; Afschrift brief H. Gelissen aan Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck, 30 Januari 1931; Afschrift brief Gelissen aan P.J. Reymer, Minister van Waterstaat, 2 Maart 1931.

De reuzenpaardenstaart.
Met dank aan het Natuur-
historisch Genootschap
in Limburg. Foto: Olaf
Op den Kamp.

stellen om de technische uitvoering van het plan, de beste locatie en de verwachte kosten te bestuderen. De verantwoordelijke minister van Waterstaat Paul Reymer (RKSP, 1882-1952) benoemde Van Hövell tot voorzitter van deze Staatscommissie. Reymer zocht daarnaast nog 'iemand, die geacht kan worden voor het behoud van natuurmonumenten op te komen'. Op voordracht van Van Hövell werd dit de Roermondse architect Joseph (Jos) Cuijpers (1861-1949), die tevens voorzitter was van de Provinciale Schoonheidscommissie.⁸³ Ook Gelissen en Jongmans werden in december 1931 in de Staatscommissie benoemd.

De natuurbeschermingsbeweging kreeg in september 1931 via de Limburgse pers voor het eerst lucht van de zaak. Eddy Franquinet uit Gulpen schreef een gealarmeerd stuk in de krant, waarin hij wees op de gevaren van het plan-Gelissen voor de ongerepte natuur in het Geuldal.⁸⁴ Op 12 september stond het plan op de agenda van het Dagelijks Bestuur van Het Limburgsch Landschap. Voorzitter Van Hövell

liet weten dat het plan op dat moment 'nog zo weinig kans op praktische uitvoerbaarheid geeft, dat alle actie op het oogenblik zeer voorbarig zou zijn.' Hij zou de situatie verder op de voet volgen in zijn hoedanigheid als voorzitter van de Staatscommissie.⁸⁵ Franquinet was hier niet tevreden mee, maar het lukte hem niet om binnen Limburg een actiecomité op de been te brengen. Volgens kantonrechter Edmond Jaspas, eveneens bestuurslid van Het Limburgsch Landschap, had Van Hövell al aange-toond dat hij oog had voor de belangen van natuur en landschap. Daarom was nu 'vertrouwen in het beleid van onzen Commissaris' gevraagd.⁸⁶ Daarmee was de zaak voor de meeste Limburgse natuurbeschermers voorlopig afgedaan.

De landelijke natuurbeschermingsbeweging kwam pas enkele maanden later in actie. Eind 1931 sprak Jongmans toevallig de botanicus Jacob Heimans (1889-1979, de zoon van de beroemde Eli) voor diens hotel in Bemelen, en hij informeerde hem over het plan voor een

83 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1074: Brief P. Reymer aan Van Hövell tot Westerfliet, 23 September 1931; Brief Van Hövell tot Westerfliet aan de Minister van Waterstaat, 5 Oct 1931.

84 'Witte steenkool in het Geuldal. Een spaarbekkenkrachtwerk voor de electriciteitsvoorziening van geheel Zuid-Nederland', in: *Limburger Koerier*, 8 September 1931, 2; E. Franquinet, 'Stuwbecken-plan van ir. Gelissen', in: *Limburger Koerier*, 9 September 1931, 1.

85 Archief Limburgsch Landschap, Notulen 12 September 1931, 3.

86 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1076: Brief, 14 December 1931; Afschrift brief van Th. Dorren, J.E. Schulte en E. Franquinet aan J. Beckers, J. Cremers, Ch. Janssen de Limpens, E. Jaspas, V. Snickers, Huib Ubags en G.H. Waage, eind 1931.

spaarbekkenkrachtwerk.⁸⁷ Heimans reageerde geschrokken: hij had nog niet van het project gehoord en zag meteen de mogelijke gevolgen voor het Geuldal. Nog afgezien van de verstoring van de rust en het landschapsschoon door de verschillende werkzaamheden, nieuwe wegen en pijpleidingen, zou het stuwmeer een deel van de vindplaatsen van de unieke zinkflora onder water zetten. De Commissie voor de Bescherming van de wilde flora van de NBV had in 1928 nog een overzicht gemaakt van de belangrijkste botanische terreinen in Zuid-Limburg; het Geuldal bij Epen stond met stip bovenaan.⁸⁸

Heimans schakelde daarom met spoed de Commissie voor de Bescherming van de wilde flora in. Die commissie kwam al snel tot de conclusie dat ze tegen het spaarbekkenplan was: de eventuele economische voordelen wogen niet op tegen het verlies van de unieke flora en fauna. Het argument uit het rapport-Gelissen dat de nieuwe waterpartij ook mogelijkheden bood tot recreatie, werd van tafel geveegd. Stuwmeren waren niet de meest aantrekkelijke watersportcentra; dat bleek wel uit het voorbeeld van de stuwbeekken in de Eifel of het meer van Gileppe.⁸⁹ De NBV ontplooidde in januari 1932 vier verschillende strategieën of actievormen om de gang van zaken te beïnvloeden. Die worden hier één voor één opgevoerd.

Ten eerste bewandelde de vereniging de formele, politiek-bestuurlijke weg. De vereniging verzamelde wetenschappelijke argumen-

ten en stelde een rapport op 'over de botanische betekenis van het Geuldal', met een overzicht van alle bezwaren tegen het stuwbeekkenplan uit wetenschappelijk en botanisch oogpunt.⁹⁰ Vervolgens probeerde de NBV die bevindingen onder de aandacht van de Staatscommissie te brengen. Op 14 januari 1932 stuurde de vereniging een brief aan minister Reymer, met de vraag of professor Weevers niet ook lid kon worden van de Staatscommissie. De minister overlegde hierover met de voorzitter van de Staatscommissie Van Hövell.⁹¹ Deze reageerde hier negatief op: met Cuijpers en Jongmans waren toch al twee specialisten op het vlak van natuurschoon lid van de Staatscommissie? Van Hövell voegde hier enigszins venijnig aan toe dat als er al plantkundig advies moest worden ingewonnen, waarom dan van professor Weevers en niet van een specialist voor de Limburgse flora, bijvoorbeeld dokter De Wever? 'En waar het hier gaat om het behoud van natuurschoon in Limburg daar zou ik aan een Limburgsch deskundige de voorkeur willen zien gegeven, al was het alleen maar om den schijn te vermijden, dat de Limburgsche plantkundigen minder geteld worden dan die uit Noord-Nederland.'⁹² Het verzoek van de NBV werd dan ook afgewezen.⁹³

Wat de botanici op dat moment niet wisten: het Geuldal bij Epen was bij de Staatscommissie inmiddels niet meer in beeld als locatie voor het spaarbekkenkrachtwerk. Dirk Jakobus Klink (1892-1960), directeur-generaal van de Oranje-Nassaumijnen, had al begin januari 1932 een

87 Marga Coesèl, *Zinkvooltjes en zoetwaterwieren. J. Heimans (1889-1978). Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland* (Hilversum 1993) 160; Gorter, *Ruimte voor natuur*, 102.

88 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2300: Afschrift brief van Jan Sloff, 17 April 1928.

89 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief Thijsse aan Van Tienhoven, 30 Dec. 1931.

90 Museum Naturalis, Leiden, Archief Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging (KNBV), inv.nr. 308: Rapport over de botanische betekenis van het Geuldal bij Epen.

91 Museum Naturalis, Leiden, Archief KNBV, inv.nr. 309: Brief NBV aan den Minister van Waterstaat, 14 Januari 1932. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1077: Brief van de Minister van Waterstaat aan Van Hövell tot Westerflieër, 5 Maart 1932.

92 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1077: Brief Van Hövell aan den Minister van Waterstaat, 14 Maart 1932, 3.

93 Museum Naturalis, Leiden, Archief KNBV, inv.nr. 308: Brief J. Reijmer aan K. Zijlstra vd NBV, 24 Maart 1932.

nota ingediend, waarin hij diverse bezwaren tegen de locatie bij Epen aanvoerde. Als er een spaarbekkenkrachtwerk moest komen, dan liever op de Sniijdersberg bij Geulle. De Staatscommissie ging hiermee akkoord en besloot om alléén de locatie in Geulle verder in studie te nemen.⁹⁴ In de motivatie voor deze beslissing kreeg ook het natuurschoon een eervolle vermelding, maar de belangrijkste redenen waren andere. Het hoogteverschil was bij Geulle weliswaar kleiner met slechts zeventig meter, maar daar stond tegenover dat hier veel minder grondverzet nodig was en dat de kosten van de aanleg dus lager zouden zijn. Omdat Epen geen spoorlijn had, zouden de materialen en machines voor de bouw allemaal over de weg moeten worden vervoerd. Het verschil in kosten zou oplopen tot zo'n tien miljoen gulden. De aansluiting op het elektriciteitsnet, waar het allemaal om was begonnen, was vanuit Epen onlogisch. Hoogspanningsleidingen tussen Geulle en, bijvoorbeeld, de nieuwe Staatsmijn Maurits zouden veel korter en daardoor efficiënter zijn. Ten slotte was er zelfs een waterstaatkundig argument voor de locatie bij Geulle: het water uit het benedenbekken kon in geval van droogte als extra voeding voor het Julianakanaal worden gebruikt.⁹⁵ Deze interne overwegingen waren in januari en februari 1932 nog in beraad bij de Staatscommissie en werden pas in maart aan de minister gecommuniceerd. Het is dus niet vreemd dat de NBV hiervan niet op de hoogte was.⁹⁶ Maar het verklaart wel waarom Van Hövell en Jongmans in de eerste

maanden van 1932 gepikeerd reageerden op alle 'onjuiste en overdreven beschouwingen' over de natuur in het Geuldal, terwijl dat gebied al lang niet meer aan de orde was.⁹⁷

Dit verwijst naar de tweede actievorm van de NBV. Vanaf begin februari 1932 verschenen er artikelen in de landelijke pers, die erover klaagden dat het natuurschoon en de unieke flora en fauna van het Geuldal werden opgeofferd aan economische overwegingen. De auteurs waren niet de eerste de besten: onder andere Jac. P. Thijsse in de *Groene Amsterdammer* en Jacob Heimans in *De Levende Natuur*.⁹⁸ De meeste van die bijdragen richtten zich direct tot de leden van de Staatscommissie of tot de Limburgse natuurbeschermers, om ze met klem te vragen om ook met andere dan alleen economische en financiële overwegingen rekening te houden. Het meest uitgesproken was Theo Stomps (1885-1973), botanicus en hoogleraar in Amsterdam. Hij wees Het Limburgsch Landschap erop dat het zich al eerder de Sint-Pietersberg had 'laten ontfutselen'. 'Zoo ons nu ook het Geuldal nog wordt ontnomen, zal ons, natuurliefhebbers, niet anders resten, dan, hoezeer ook met droefenis in het hart, Zuid-Limburg voor immer den rug toe te keeren.'⁹⁹ Deze pathetische woorden bleven niet onweersproken, bijvoorbeeld door de Utrechtse hoogleraar August Adriaan Pulle (1878-1955), die de 'onherstelbare schade' aan het natuurschoon in Zuid-Limburg wist te relativieren. Stomps reageerde daar weer op en noemde Pulle 'een verrader in eigen kamp'.

94 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1079: Brief W.J. Jongmans aan de leden der Staatscommissie Spaarbekken-krachtwerk in Zuid-Limburg, 11 Jan. 1932; D.J. Klink, 'Nota betreffende een spaarbekken-krachtwerk in Zuid-Limburg', Februari 1932.

95 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1079: Klink, 'Nota betreffende een spaarbekken-krachtwerk', Februari 1932.

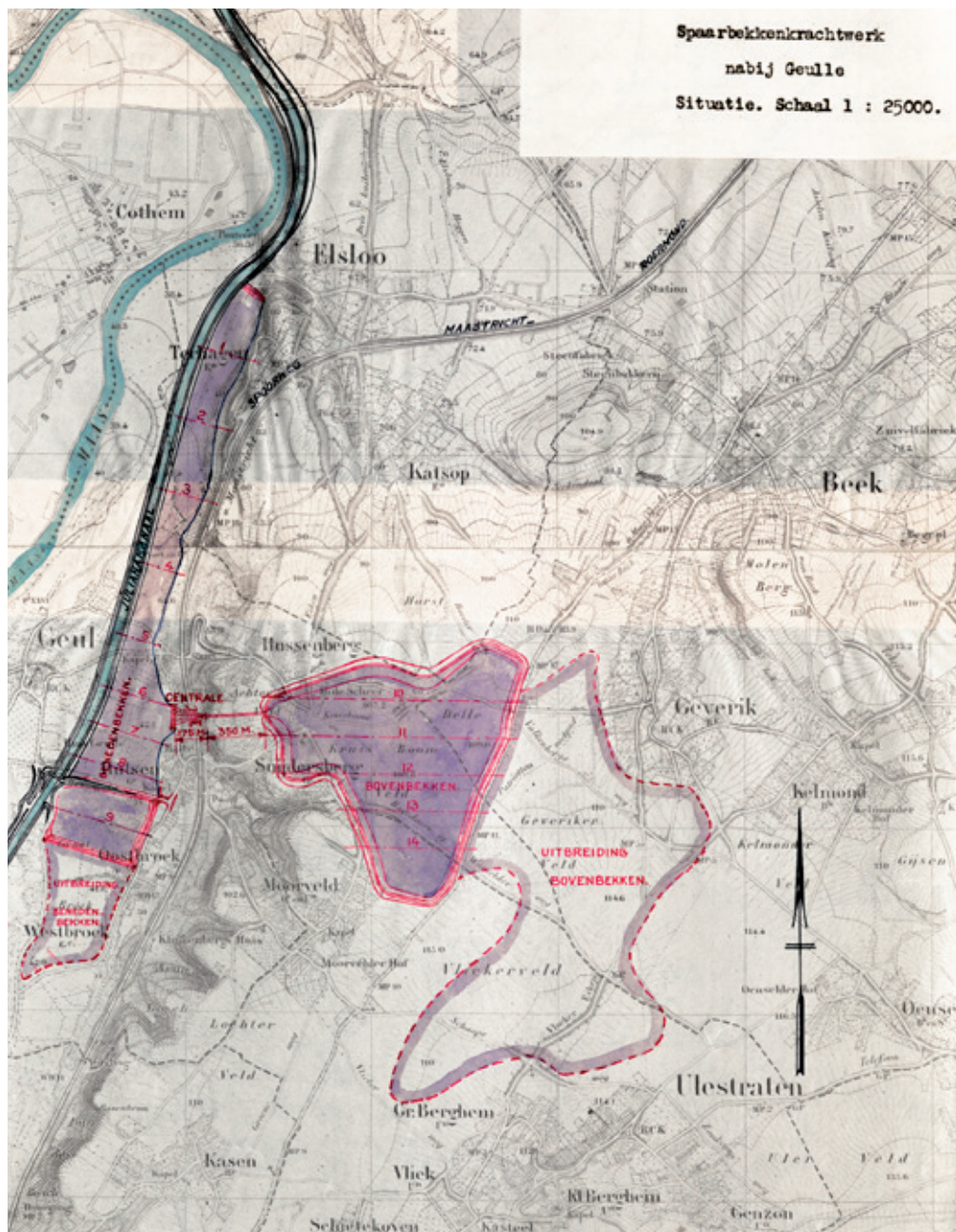
96 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1079: W.J. Jongmans, 'Voorloopige mededeelingen van de Subcommissie I, welke als basis voor de besprekingen in de andere Subcommissies kunnen dienen', 23 Februari 1933; Jongmans, Notulen 29 Febr. en 16 Maart 1932; Brief van de Staatscommissie voor het Spaarbekkenkrachtwerk in Zuid-Limburg, Subcommissie I, aan Ruys de Beerenbrouck, 16 Maart 1932.

97 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1079: W.J. Jongmans, 'Ingekomen stukken; overzicht der werkzaamheden', 15 Juni 1932, 2.

98 'Een stuwbecken in het Geuldal?', in: *Algemeen Handelsblad*, 8 Februari 1932 (Avond), 2; Heimans, 'Het Geuldal en Zuid-Limburg';

C. Sipkes, 'Een slag voor het Geuldal! Een stuwmeer bij Epen?', in: *Natura* (1932) 43-47; Jac. P. Thijsse, 'Ons Zuid-Limburg', in: *De Groene Amsterdammer*, 13 Februari 1932.

99 Theo J. Stomps, 'De Geulvallei bedreigd?', in: *Algemeen Handelsblad*, 5 Februari 1932 (Avond), 2.

De Staatscommissie liet diverse kaartjes maken van de plannen voor het spaarbekkenkrachtwerk. Hier het plan voor de locatie bij Geulle: we herkennen het benedenbekken langs het Julianakanaal en het bovenbekken boven op de Sniijdersberg (begin 1932). Historisch Centrum Limburg, Maastricht, Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg, inv.nr. 1079 (publiek domein). Eigen scan.

Kortom, de gemoederen liepen hoog op.¹⁰⁰ Maar waar het hier vooral om gaat is Stomps' framing van de Limburgse natuur. Het Geuldal in Limburg werd 'ons', dat zijn de toeristen en natuurwetenschappers uit de rest van Nederland, 'ontnomen'. Stomps claimde de Limburgse natuur in naam van die natuurliefhebbers. De Limburgers waren volgens deze redenering moreel verplicht om het natuurschoon van het Geuldal te beschermen, als ze althans niet wilden dat de bezoekers Zuid-Limburg de rug zouden toekeren.

De derde actiestrategie van de NBV verliep via Het Limburgsch Landschap. Toen professor Weevers de eerste keer contact opnam met Natuurmonumenten om een actie voor het behoud van het Geuldal te starten, reageerde voorzitter Van Tienhoven in eerste instantie afhoudend. Hij vond dat ze van tevoren moesten overleggen met Het Limburgsch Landschap: die stichting was er juist om bedreigingen voor het natuurschoon in de eigen provincie af te wenden.¹⁰¹ De onderlinge verhoudingen waren niet al te best. Botanicus Willem Carel de Leeuw was nota bene lid van het Algemeen Bestuur van Het Limburgsch Landschap, maar hij liet in de Commissie voor de Bescherming van de wilde flora weten dat hij weinig vertrouwen had in de Limburgse organisatie. Cuijpers en Jongmans zaten in het bestuur van Het Limburgsch Landschap én in de Staatscommissie, maar hadden volgens De Leeuw directe financiële belangen bij de komst van

het spaarbekkenkrachtwerk. Toch begreep De Leeuw 'dat Natuurmonumenten in deze de leiding niet kan nemen, tenzij het Limb. Landschap schromelijk te kort zou schieten.'¹⁰²

Na overleg met Van Tienhoven vroeg De Leeuw op 18 januari aan het Dagelijks Bestuur van Het Limburgsch Landschap om het stuwbekkenplan zo snel mogelijk in studie te nemen, zonder op de Staatscommissie te wachten. Volgens hem bestond er 'in zeer breede kringen in Nederland groote ongerustheid' over de plannen die het 'allerbeste deel' van het Zuid-Limburgse landschap zouden aantasten. Als Het Limburgsch Landschap uiteindelijk in de 'opoffering van het Geuldal' moest berusten, dan op zijn minst tegen 'bepaalde voorwaarden, resp. waarborgen' voor het behoud van het resterende natuurschoon.¹⁰³ Overigens schreven ook Natuurmonumenten en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg in januari 1932 brieven met hetzelfde verzoek aan Het Limburgsch Landschap. De brief van het Natuurhistorisch Genootschap laat zien dat de bezorgdheid over het Geuldal ook in Limburg gedeeld werd. Het vijandbeeld van activisten in 'Holland', die van buitenaf wilden voorschrijven wat de Limburgse natuurbeschermers moesten doen, is belangrijk voor de framing van deze kwestie achteraf, maar komt dus niet overeen met de daadwerkelijke verhoudingen in 1932. Het Dagelijks Bestuur van Het Limburgsch Landschap besloot tot een extra bestuursvergadering, op 6 februari in

100 A. Pulle, 'De Geulvallei bedreigd?', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 7 Februari 1932. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2301: Brief Theo Stomps aan Van Tienhoven, 9 Febr. 1932.

101 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2301: Brief Weevers aan Van Tienhoven, 2 Januari 1932; Brief Van Tienhoven aan Weevers, 2 Januari 1932.

102 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2301: Brief W.C. de Leeuw aan Van Tienhoven, 12 Jan. 1932, 1; Brief Thijsse aan Van Tienhoven, 30 Dec. 1931; Brief aan Weevers, 14 Februari 1932, 1.

103 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2301: Brief De Leeuw aan het Dagelijksch Bestuur van de Stichting Het Limburgsch Landschap, 18 Jan. 1932.

Maastricht.¹⁰⁴ Dit overigens tot ongenoegen van De Leeuw. Die zag in het uitstel met drie weken 'een ernstig te kort schieten in activiteit'.¹⁰⁵

Voor de volgende episode moet kort worden ingegaan op een bijzonder document in het archief van Natuurmonumenten in Amsterdam. Het gaat om een doorslag van een brief van vijf pagina's aan professor Weevers, gedateerd 14 februari 1932.¹⁰⁶ De anonieme schrijver doet daarin verslag van een reis naar Limburg en van diverse gesprekken over de stuwbekkenkwesitie. In de literatuur wordt deze tekst aan Van Tienhoven toegeschreven: de voorzitter van Natuurmonumenten zou Limburg hebben bezocht om de natuurbeschermers aldaar tot actie aan te sporen.¹⁰⁷ De toeschrijving is niet onlogisch, maar ze is toch onjuist. De onbekende schrijver heeft het namelijk over 'mijn indrukken' van de vergadering in Maastricht op 6 februari, maar volgens de notulen was Van Tienhoven niet aanwezig op deze vergadering.¹⁰⁸ Hij kan het dus logischerwijs niet geweest zijn. In dezelfde archiefdoos in Amsterdam ligt echter ook een brief die De Leeuw op 16 februari aan Van Tienhoven schreef. Daarin geeft De Leeuw aan dat hij zijn 'indrukken te Maastricht opgedaan' op papier heeft gezet. Om misverstanden naderhand te voorkomen, stuurde hij Van Tienhoven 'een doorslag van mijn memorandum'.¹⁰⁹ De Leeuw was wél aanwezig op de vergadering in Maastricht op 6 februari, en bovendien verklaart zijn brief van 16 februari hoe de niet-ondertekende doorslag van vijf pagina's in

het archief van Natuurmonumenten terecht is gekomen. Ik ga er daarom vanuit dat De Leeuw de onbekende auteur was van de brief aan Weevers, waarin hij verslag deed van zijn acties in Limburg rondom de stuwbekkenkwesitie.

Welke acties waren dat dan? Op 5 februari reisde De Leeuw allereerst naar Gulpen om met Franquinet te overleggen. Diezelfde avond sprak hij met Waage, Cremers en David Cornelis van Schaik (1888-1972). De Leeuw wist tot een gemeenschappelijke strategie te komen met het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Ze zouden geen alternatieve locatie aandragen voor het spaarbekkenkrachtwerk: daarmee konden ze alleen het 'locaalpatroottisme' tegen zich krijgen, en ze moesten toch al oppassen voor de breed gedragen 'antithese "Holland"-Limburg'.¹¹⁰ Het overleg tussen De Leeuw en Jongmans verliep duidelijk stroever. Jongmans verweet het bestuur van Natuurmonumenten dat het hem niet gewoon om inlichtingen had gevraagd, en beschouwde de brief van De Leeuw aan Het Limburgsch Landschap van 18 januari als 'een aanval op zyn goeden naam'.¹¹¹

Ook de Limburgse kant zat niet stil in de aanloop naar de vergadering van 6 februari. Van Hövell nam contact op met oud-minister en Tweede Kamerlid Max Bongaerts (RKSP, 1875-1959), die net als hij lid was van de Staatscommissie voor het spaarbekkenkrachtwerk. Hij vroeg zich af 'waarom er in het Noorden van Nederland ook zoovele verenigingen en particulieren zijn, die veel kabaal maken, doen alsof de Limburgers stil zitten en alle redding

104 Archief Limburgs Landschap: Notulen 20 Januari 1932, 1.

105 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief De Leeuw aan Van Tienhoven, 23 Jan. 1932, 1.

106 Vanaf de tweede pagina staat '11.2.'32' getypt, maar op de eerste pagina is de '11' per hand verbeterd in '14'. Dat betekent waarschijnlijk dat de originele brief aan Weevers op 11 februari is geschreven en verstuurd, maar het afschrift drie dagen later is gemaakt.

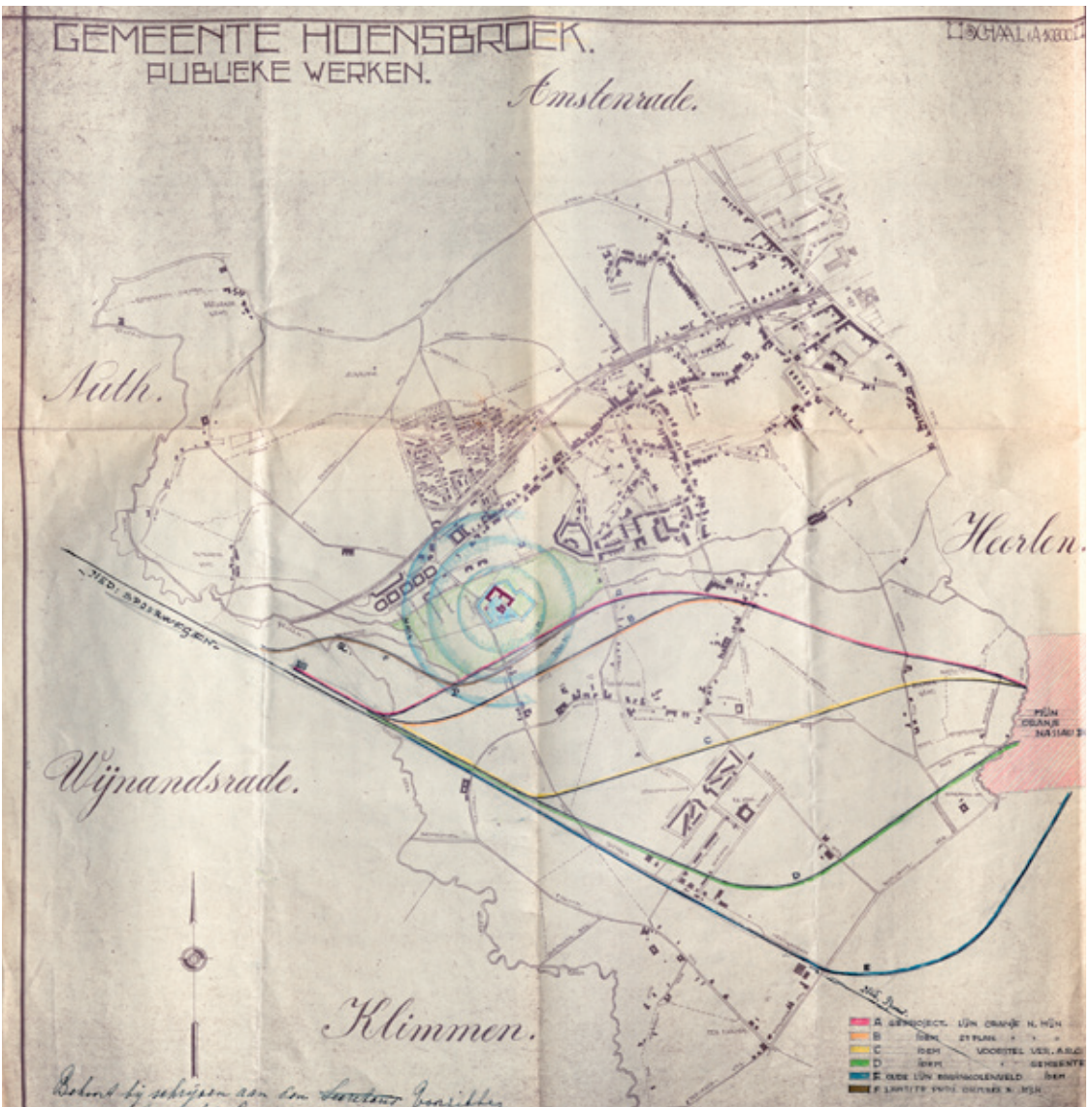
107 Pelzers en Van Westreenen, *Kroniek*, 27; Purmer, *Het landschap bewaard*, 282-283.

108 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief aan Weevers, 14 Februari 1932, 3. Archief Limburgs Landschap: Notulen 6 Februari 1932, 1.

109 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief De Leeuw aan Van Tienhoven, 16 Febr. 1932.

110 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief aan Weevers, 14 Februari 1932, 2.

111 Ibidem, 2.

Het Limburgsch Landschap boog zich in 1932 ook over het tracé van de nieuwe spoorlijn naar de mijn Oranje-Nassau IV, die vlak langs Kasteel Hoensbroek (in het midden) zou lopen. Historisch Centrum Limburg, Maastricht, Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg, inv.nr. 1238 (publiek domein). Eigen scan.

van hen moet komen.¹¹² Bongaerts deed hem een goede suggestie aan de hand: kon Het Limburgsch Landschap geen natuurschooncommissie instellen om de Staatscommissie van advies te dienen? Ook in andere gevallen kon het nuttig zijn om zo'n commissie te hebben, die namens Het Limburgsch Landschap deskundig advies kon geven over het natuur- en landschapsschoon. Hij gaf het voorbeeld van een plan van de Oranje-Nassaumijnen om een nieuwe mijnspoorweg pal langs Kasteel Hoensbroek te laten lopen.¹¹³ De volgende dagen werd op de achtergrond druk overlegd met de beoogde leden van deze nieuwe commissie.¹¹⁴

Op de bestuursvergadering van Het Limburgsch Landschap, op 6 februari in Maastricht, gaf voorzitter Van Hövell een uitvoerige inleiding over de Geuldalkwestie. Hij liet in zoveel woorden weten dat elke actie prematuur zou zijn omdat er toch nog niets was beslist – goed wetend dat de Staatscommissie intussen Epen al had afgeschreven als locatie voor het stuwbekkenplan en bezig was de locatie Geulle te onderzoeken. Alle 'beroering in den lande' was overbodig, aldus Van Hövell, want in de Staatscommissie zaten zeker geen mannen 'die geen open oog voor Limburg's natuurlijke schatten en schoonheid hadden.'¹¹⁵ Het Geuldal verdiende zeker de aandacht van de jonge stichting, maar wat te denken van de spoorlijn langs Kasteel Hoensbroek, de plannen voor beekverbeteringen of voor een vliegveld in Zuid-Limburg?¹¹⁶ Het voorstel van de voorzitter om een studiec ommissie in te stellen was bedoeld

om de angel uit het debat te halen. Er volgde wel een discussie of de studiec ommissie niet ook andere aspecten dan alleen het natuurschoon moest bekijken: het was immers niet de bedoeling dat Het Limburgsch Landschap zich als 'schoonheidsmaniak' zou gedragen.¹¹⁷ Moesten ook de economische en technische belangen een stem krijgen in de nieuwe commissie? Regout en Franquinet blokkeerden echter het voorstel om Gelissen in de studiec ommissie te benoemen.¹¹⁸

De Leeuw merkte achteraf op dat de bestuursleden van Het Limburgsch Landschap echt wel van goede wil waren; ze waren alleen nog 'ongeschoold' in het natuurbeschermingswerk. Ze waren bijvoorbeeld te snel geneigd om voor economische argumenten 'in force majeure te berusten.'¹¹⁹ Daarnaast waarschuwde De Leeuw dat het eerder genoemde artikel van professor Stomps in de krant van 5 februari 'onze zaak bepaald geen goed heeft gedaan'. Op de bestuursvergadering van Het Limburgsch Landschap zag hij van dichtbij de Limburgse 'neiging tot geprikkeldheid tenopzichte van inmenging in gewestelyke zaken (...) in geval van initiatief van Holland uit'.¹²⁰ Wat De Leeuw afdeed als 'gevoeligheden' en 'prikkelbaarheid' gaat in feite terug op de vraag: van wie is de Limburgse natuur? Het Limburgsch Landschap bestond nog maar net en was bezig haar eigen rol binnen de provincie af te bakenen. Jongmans en Van Hövell verzetten zich tegen de druk van buitenaf: waar bemoeiden Natuurmonumenten en de NBV zich mee, vooral omdat er nog niets was beslist?

112 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1238: Brief Van Hövell aan M.C.E. Bongaerts, 28 Januari 1932, 1-2.

113 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1238: Brief Bongaerts aan Van Hövell, 30 Jan. 1932.

114 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1238: Brief Van Hövell aan Jos. Cuijpers, 1 Februari 1932; Brief Michiels van Kessenich aan Van Hövell, 3 Februari 1932.

115 Archief Limburgs Landschap: Notulen 6 Februari 1932, 3.

116 Ibidem, 3.

117 Ibidem, 4.

118 Ibidem, 4-5.

119 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief aan Weevers, 14 Februari 1932, 4.

120 Ibidem, 5.

De Limburgse natuurbeschermingsbeweging emancipeerde zich, eiste voor zichzelf een stukje *agency* op – en was niet van plan om automatisch te doen wat de geestverwanten uit ‘Holland’ belangrijk vonden.

De studiecmissie van Het Limburgsch Landschap hield zich in 1932 nog meerdere keren bezig met het plan voor het stuwbeckenkrachtwerk. Bij die interne besprekingen was de beste strategie steeds weer een punt van discussie: als het economisch belang zo groot was dat het project toch niet tegen te houden was, moest men dan actief een alternatieve locatie aanwijzen waar minder schade werd berokkend aan het natuurschoon? De studiecmissie wist inmiddels dat de Staatscommissie de voorkeur gaf aan de locatie bij Geulle boven die bij Epen. De omgeving van Geulle was al bedorven door de spoorlijn en de aanleg van het Julianakanaal, maar wat er overbleef was nog steeds erg mooi. Moest Het Limburgsch Landschap dan actief pleiten voor een uitvoering van het project bij Geulle?¹²¹ De studiecmissie bleef het bestuur van Het Limburgsch Landschap in de komende jaren van advies dienen op het gebied van natuurwetenschappelijke waarden, natuur- en landschapsschoon. Bij actuele problemen gingen vaak twee of drie bestuursleden op pad om de situatie ter plaatse te bekijken en verslag uit te brengen. Als er geen lokale specialist te vinden was, kwam die taak meestal op het bord van dokter Beckers of van Michiels van Kessenich.¹²²

Alleen de vierde strategie van de NBV ontbreekt nog in dit verhaal, maar die was achteraf

wel de belangrijkste voor de natuurbeschermingsbeweging in Nederland als geheel. De Commissie voor de Bescherming van de wilde flora verstuurde op 1 februari 1932 een uitnodiging aan elf bevriende organisaties voor een ‘gemeenschappelyke bespreking van de bestaande plannen [voor een stuwdam in het Geuldal] en de mogelijkheid om door een gemeenschappelyke actie, gesteund door andere belangstellende vereenigingen, corporaties en personen in deze iets te bereiken.’¹²³ Naast Natuurmonumenten en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg nam ook Het Limburgsch Landschap deze uitnodiging aan.¹²⁴

Op de vergadering in Hotel Terminus in Utrecht, op 20 februari 1932, botsten opnieuw de inschattingen van de Limburgse en landelijke natuurbeschermingsorganisaties. Waage, secretaris van het Natuurhistorisch Genootschap, vond dat door de aanleg van de bekkens ‘niets van wetenschappelijke waarde verloren zou gaan’, en werd daarop scherp aangevallen door de botanici De Leeuw en Heimans. Ook over de beste methode om de zinkflora te beschermen bestond onenigheid: was het realistisch om tot elke prijs de restjes natuurschoon tussen het nieuwe stuwmeer en de Belgische grens aan te kopen?¹²⁵ Michiels van Kessenich, die op de vergadering Het Limburgsch Landschap vertegenwoordigde, liet weten dat de stichting al een studiecmissie had gevormd, die achter de schermen in contact stond met de Staatscommissie. Pas als dat zou mislukken en de Staatscommissie daadwerke-

121 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1238: ‘Voorloopige aanteekeningen “Natuurschoon” – Spaarbekken’, 4 Februari 1932; W. Michiels van Kessenich, ‘Rapport van de Adviescommissie van de Stichting “Het Limburgsch Landschap”’, 4 April 1932; ‘Spaarbekkenplan te Geulle’, 11 Juni ‘32.

122 Bijvoorbeeld: HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1237: Brief H.J. Beckers aan Van Hövell tot Westerfliet, 5 Nov. 1931. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1238: ‘Hoensbroek’, 11 Juni ‘32. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: Afschrift, J. Cuijpers, ‘Commissie van Advies inzake kerkbouw nabij het kasteel te Horn’, 19 Januari 1935.

123 Museum Naturalis, Archief KNBV, inv.nr. 308: Brief Commissie voor de Bescherming van de wilde flora, 1 Feb. 1932.

124 Archief Limburgs Landschap: Notulen 6 Februari 1932, 7.

125 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief Commissie voor de bescherming van de wilde flora aan het Bestuur van Natuurmonumenten, 4 Maart 1932, 2.

lijk zou beslissen tot de aanleg van een spaarbekken in het Geuldal, 'dan moet de strijd voor het behoud niet meer in Limburg maar in den Haag worden gevoerd'.¹²⁶ Een vorm van subsidiariteit dus: de Limburgse organisaties probeerden op hun eigen manier de Limburgse natuur te beschermen. De landelijke natuurbeschermingsbeweging zou pas worden ingeschakeld als de Limburgers het toch niet alleen af konden.

In de praktijk bleek zo'n actie niet nodig. In juni 1932 liet Michiels van Kessenich de natuurbeschermers buiten de provincie weten dat de Staatscommissie het Geuldal bij Epen definitief had afgeschreven als mogelijke locatie voor het spaarbekkenkrachtwerk.¹²⁷ De Staatscommissie was in 1932 voortvarend begonnen, maar het onderzoek belandde in een totale impasse. Een meerderheid van de technische subcommissie zag allerlei problemen, ook voor de locatie bij Geulle. Bovendien twijfelden de commissieleden sterk aan de rentabiliteit van het project, zeker in de context van de economische crisis van de jaren dertig, waarin lonen en prijzen stegen en de overheid sterk moest bezuinigen. Alleen Gelissen wilde zijn project niet opgeven en bleef lobbyen, wat de sfeer in de commissie niet ten goede kwam. In 1938 weigerden sommige leden van de Staatscommissie zelfs om het eindrapport te ondertekenen.¹²⁸ Uit het oogpunt van de natuurbeschermingsbeweging was de zaak in ieder geval afgesloten.

De vergadering in Utrecht op 20 februari 1932 had één significant gevolg: de oprichting van de Contact-Commissie inzake Natuurbescherming. Van Tienhoven merkte namelijk op dat de natuurbeschermingsbeweging

behoefte had aan een coördinerend orgaan met een permanent karakter. Dat orgaan moest een soort koepel en informatiecentrum worden. Als één van de aangesloten natuurbeschermingsorganisaties, provinciale Landschappen of wetenschappelijke verenigingen actieve ondersteuning nodig had om een concreet natuurgebied te beschermen, zou deze kunnen aankloppen bij het nieuwe overlegplatform.¹²⁹ Oorspronkelijk waren 19 organisaties aangesloten, waarvan de kapitaalkrachtige verenigingen Natuurmonumenten en de ANWB de belangrijkste waren. In de loop van de jaren dertig breidde de nieuwe Contact-Commissie haar actieterrein uit met de strijd tegen de ontginning van woeste gronden en het ijveren voor een Natuurbeschermingswet.¹³⁰ In 1972 ging de Contact-Commissie op in de Stichting Natuur en Milieu. Limburg speelt dus een significante rol in de geschiedenis van de natuurbeschermings- en milieubeweging. De Contact-Commissie, één van de centrale actoren in de geschiedenis van natuur- en landschapsbescherming in Nederland, kwam in februari 1932 tot stand om een icoon van de Nederlandse natuur te beschermen: de unieke zinkflora in het Boven-Geuldal, in de provincie Limburg.

Uit deze paragraaf blijkt de sterke spanning tussen de landelijke natuurbeschermingsbeweging en die in de provincie Limburg. Wie bepaalde immers welke natuur beschermd moest worden? Was dat Het Limburgsch Landschap, dat in het provinciebestuur echt zaken kon bereiken, maar teveel haar oren liet hangen naar de economische belangen? Of de botanici en naturalisten, die perfect wisten waarom de zinkflora zo uniek was, maar niet

126 Ibidem, 3.

127 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (IISG), Archief Contact-Commissie, inv.nr. 39: Vergadering der Contact Commissie inzake Natuurbehoud, 4 Juni 1932. Kort verslag.

128 NA, Archief Staatscommissie voor het spaarbekkenkrachtwerk in Zuid-Limburg, inv.nr. 1: W.J. Jongmans, Notulen Subcommissie I, 16 Maart 1938; Notulen Subcommissie I, 9 September 1938.

129 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2301: Brief Commissie voor de bescherming van de wilde flora aan het Bestuur van Natuurmonumenten, 4 Maart 1932, 1, 4-5.

130 H.P. Gorter, '25 jaar verdediging van natuur en landschap', in: *Natuur en Landschap* 11 (1957) 99-148, aldaar 101-102.

altijd wisten wat praktisch haalbaar was in de regio? Mocht de Limburgse organisatie haar eigen prioriteiten stellen, bijvoorbeeld door te kiezen voor het behoud van de charmante omgeving van Kasteel Hoensbroek, of was dat verraad aan de goede zaak? Zulke kwesties leidden ook in de volgende jaren nog tot conflicten.

6. De Midden-Limburgse beken

De volgende aanvaring tussen de Limburgse en landelijke natuurbeschermingsorganisaties vond plaats rondom de kwestie van de normalisatie van de Leubeek en de Zelsterbeek in Midden-Limburg. Om deze kwestie te begrijpen is het belangrijk om rekening te houden met de context van economische crisis en massawerkloosheid in de jaren dertig. Om die werkloosheid te bestrijden riep het ministerie van Sociale Zaken een financiële regeling in het leven om werklozen gesubsidieerd aan het werk te zetten. Als werklozen nuttig werk uitvoerden, in dit geval dus de kanalisering van een beek, gaf Sociale Zaken een subsidie van maar liefst 100 % op de arbeidslonen. Deze werkverschaffing was van alle kanten een win-win-situatie: de werklozen konden tijdelijk aan het werk, de gemeenten hoefden niet voor de uitkeringen op te draaien, en het resultaat van het project zou economische bedrijvigheid in de toekomst mogelijk maken.¹³¹ De keerzijde was dat veel projecten in 'normale' tijden, zonder deze subsidie, nooit rendabel zouden zijn. De kanalisering van de Leubeek en Zelsterbeek was erg arbeidsintensief en zou hooguit een paar hectaren landbouwgrond opleveren. Daar stond tegenover dat de boeren in de omgeving geen last meer zouden hebben van wateroverlast, én dat enkele tientallen werklozen uit de omliggende

Midden-Limburgse gemeenten een paar weken nuttig werk konden doen met Rijks-subsidie.

De praktische uitwerking van de plannen voor de normalisatie van de Midden-Limburgse beken lag in handen van de Provinciale Waterstaat van Limburg en het Waterschap Midden-Limburg. Dit Waterschap was speciaal opgericht door de lokale overheden om de diverse waterstaatkundige problemen aan te pakken. Toen het Waterschap goedkeuring vroeg voor de beeknormalisering, kwam via Gedeputeerde Staten ook Het Limburgsch Landschap in beeld. In mei 1932 vroeg het bestuur van de stichting formeel aan Gedeputeerde Staten om de studiec commissie van het Landschap inzage te geven in de plannen.¹³² Op 21 december 1932 gaven Gedeputeerde Staten hun goedkeuring aan de normalisering van de Panheelse beek. In oktober 1934 ging de eerste schop in de grond.¹³³

In een oproep in het tijdschrift *De Levende Natuur* vroeg Jac. P. Thijsse in februari 1934 waar in Nederland beken en riviertjes werden bedreigd; dit in verband met de normalisering van de Buurserbeek in Overijssel.¹³⁴ Daarop werd hij getipt over de situatie in Midden-Limburg: daar werden steeds meer beken en waterlopen 'onder handen genomen' met soms ingrijpende gevolgen voor het natuurschoon. Thijsse alarmeerde de andere leden van de Commissie van advies inzake de natuurmonumenten van het Staatsbosbeheer, een officiële natuurwetenschappelijke adviescommissie die Staatsbosbeheer en andere overheidsorganen advies gaf over natuurbeheer en natuurbescherming. Die commissie werd informeel Commissie Weevers genoemd, naar de

131 A.J.G.P. Peters, Ontginning en werkverschaffing, en de opkomende natuurbescherming, van einde 19de eeuw tot de jaren 1940/1941 (Scriptie KU Nijmegen 1980) 20-23, 65-70, 82-87.

132 Archief Limburgs Landschap: Notulen 6 Mei 1932, 2.

133 'De normalisatie der Midden-Limburgsche beken', in: *Nieuwe Venlosche Courant*, 26 October 1934, 1.

134 Jac. P. Thijsse, 'Onze heldere kronkelbeken', in: *De Levende Natuur* 38 (1934) 328.

Jac. P. Thijsse schreef in november 1934 in *De Groene Amsterdammer* over het prachtige bekenlandschap van Midden-Limburg en voegde er dit zelfgetekende kaartje bij. Thijsse, Jac. P., 'In Midden Limburg', in: *De Groene Amsterdammer*, 3 November 1934, p. 8. Eigen foto.

voorzitter, de Amsterdamse professor Weevers. Uit de brieven van de commissieleden blijkt dat geen van hen het gebied kende en dat er grote verwarring bestond over de precieze namen van de riviertjes: er was de Haelensche Beek tussen Graathem en Nunhem, die na vereniging met de Leubeek als Neerbeek verder naar de Maas stroomde. Diezelfde Leubeek heette stroomopwaarts dan weer Tungelroyse Beek: een bekende naam voor Natuurmonumenten, omdat daar het Carumterreintje lag. Voor welke beken bestonden precies normalisatieplannen, en waar was het natuurschoon in gevaar?¹³⁵ De Commissie Weevers bracht op 24 mei 1934 een eerste bezoek aan het gebied. Ze stelde vast dat 'een ingrijpen in den tegenwoordigen toestand van

de Leurbeek [sic] en de Zelsterbeek tusschen het landgoed St. Elisabeth en de buurtschap Kinkhoven in hooge mate verwerpelijk is te achten.'¹³⁶ Thijsse stelde een buitengewoon lyrisch rapport op over het Leudal: het was een gebied 'van onovertroffen schoonheid en als het ware aangewezen om een van de fraaiste en meest gevarieerde wandeloorden van Nederland te zijn en tegelijkertijd een uitnemend vruchtbaar studieveld voor de biologen'.¹³⁷

Voorlopig was er geen reden tot zorg: het Waterschap Midden-Limburg en de Provinciale Waterstaat van Limburg werden op de hoogte gesteld van de wensen van de Commissie Weevers. Op aandringen van Thijsse overwoog het bestuur van Het Limburgsch Landschap om land aan te kopen en een natuurreservaat te stichten, nog voordat de Provinciale Waterstaat de plannen voorlegde. Van Hövell vond dat niet nodig: H.A.H. de Ronde (1887-1939), hoofd-ingenieur van de Provinciale Waterstaat van Limburg, stond zelf namelijk ook achter het behoud van het Leudal.¹³⁸ Na de jaarvergadering in Roermond op 3 oktober 1934 ging het bestuur van de stichting op excursie naar het gebied. Dokter Beckers wist te melden dat de meeste eigenaars aan de beek eigenlijk nooit last hadden van overstromingen. Toen De Ronde dat bevestigde, concludeerde Van Hövell dat 'de kansen voor behoud dus wel zeer gunstig' waren.¹³⁹ Kortom, uit het oogpunt van natuurbeschermingsbeleid verliep het overleg tussen de waterstaatsautoriteiten en Het Limburgsch Landschap perfect.

135 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Brief Thijsse aan de leden van de commissie-Weevers, 9 Februari 34; Brief Thijsse aan Weevers, 25 Februari 34. Jac. P. Thijsse, 'In Midden Limburg', in: *De Groene Amsterdammer*, 3 November 1934, 8-9.

136 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Verslag der excursie van 24 Mei 1934, 1.

137 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: Jac. P. Thijsse, Rapport 'Leudal', 1.

138 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1240: Brieven Michiels van Kessenich aan Van Hövell tot Westerflieer, 17 en 20 Augustus 1934. Brief Thijsse aan W.L. Leclercq, 15 november 1934, in: Jac. P. Thijsse, *Wanhoop nooit aan vooruitgang. Brieven van Jac. P. Thijsse*, uitgegeven door Marga Coesèl (Amsterdam 2015) 80-81.

139 Archief Limburgs Landschap: Notulen 12 September 1934, 1. Vgl. Archief Limburgs Landschap: Notulen 3 October 1934, 2; Mathias Kemp en W. Michiels van Kessenich, 'Het Leudal gered', in: *De Nedermaas* 12 (1935) 123-124.

De normalisering van de Haelense Beek bij Haelen werd in 1935 afgerond. Natuurmonumenten reageerde geschrokken op de gevolgen van de werkzaamheden voor het landschap en natuurschoon. Nationaal Archief / Fotograaf Onbekend / Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij 2.24.06.02, 162-0041. Licentie CCo.

Er ging echter iets mis in de communicatie tussen de Limburgse en landelijke natuurbeschermingsorganisaties. Hoofdingenieur De Ronde gaf begin 1935 aan dat het toch niet zo makkelijk was om rekening te houden met de wensen van de natuurbeschermers. Technisch was het niet mogelijk om die wensen én de bestrijding van wateroverlast in één ontwerp te verenigen.¹⁴⁰ Naar aanleiding van die precaire situatie schreef Willem Leo Leclercq (1899-1984) een uitvoerige brief aan Natuurmonumenten én aan Het Limburgsch Landschap. Bovendien schreef hij voor *De Kampioen*, het blad van de ANWB, een ingezonden stuk over de Midden-Limburgse beken. Leclercq woonde in Amsterdam, maar was via zijn familie in Heythuysen goed op de hoogte van de situatie in het gebied. Hij stond in contact met

de natuurbeschermers in de omgeving, maar was niet op de hoogte van de lopende onderhandelingen van Het Limburgsch Landschap met de Provinciale Waterstaat.¹⁴¹ Leclercq velde in zijn brieven een hard oordeel over de normalisatieplannen: ze waren een zinloze vernietiging van natuurschoon, terwijl het nut twijfelachtig was. De eigenaars van de landgoederen langs de beek hadden vrijwel nooit last van wateroverlast, maar waren juist bang voor schade door de geplande graafwerkzaamheden, en voor hoge waterschapslasten voor een project waar ze nooit om hadden gevraagd. De kanalisering kwam er alleen vanwege de werkverschaffing, en omdat enkele 'ambitieuze burgemeesters' de mensen geld uit de zak wilden kloppen en hun protégés aan baantjes wilden helpen.¹⁴²

140 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Brief De Ronde aan de Commissie Weevers, den 27 April 1935.

141 Ton Lemaire, 'Inleiding', in: idem red., *Het Leudal* (Haelen 1973) 9-25, aldaar 14-17. Voor een biografische schets van Leclercq, zie Lemaire, 'Inleiding', 12-13.

142 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Afschrift brief W.L. Leclercq aan Natuurmonumenten, 18 Mei 1935, 5. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: Uittreksels uit den brief van Leclercq van 5.2.'35, 1.

Het bestuur van Het Limburgsch Landschap besprak de situatie op 15 juli en besloot aan Leclercq 'te berichten, dat het bestuur der stichting in geregeld contact staat met den provinci- alen waterstaatsdienst en dat er daarom voor ongerustheid in Holland voor het Leudal geen aanleiding bestaat.' Leclercqs 'noodkreet' was overdreven: de vergadering was 'van oordeel dat men zich in het noorden te ongerust maakt en men meent dat men daar geroepen is om Limburg's natuurschoon te beschermen.'¹⁴³ Deze wrevel zagen we al eerder met betrekking tot de stuwbeckenkwes- tie in het Geuldal. Het ging hier om Limburgs natuurschoon en de Limburgse natuurbeschermers waren al met de kwes- tie bezig, dus de mensen 'in Holland' moesten zich er niet teveel mee bemoeien. Michiels van Kessenich schreef een stuk voor *De Kampioen*, dat in plaats van de tekst van Leclercq geplaatst werd.¹⁴⁴ Deze publiciteits- actie kwam echter te laat: al op 3 en 6 juli ver- schenen in de landelijke kranten artikelen over de acute bedreiging van het natuurschoon aan Leu- en Zelsterbeek.¹⁴⁵

Voor de verhouding tussen Limburgse en landelijke natuurbeschermingsorganisaties was echter belangrijker dat Natuurmonumenten in actie schoot. Leclercqs brief over het Leudal was alarmerend, en Van Tienhoven wist niet precies waar de Limburgse natuurbeschermers mee bezig waren. Hij stuurde brieven aan Provinciale Staten van Limburg, aan de minis- ters van Sociale Zaken en van Waterstaat, en een persbericht aan het ANP, met de volgende

teneur. Bij alle economische overwegingen moest het ideële belang van natuurschoon niet uit het oog worden verloren. In het geval van de Midden-Limburgse beken was de normalise- ring waarschijnlijk niet rendabel: het unieke natuurschoon werd onherstelbaar beschadigd om hooguit honderd werklozen tijdelijk aan het werk te zetten. Van Tienhoven wees nadrukkelijk op de situatie aan de Haelensche Beek of Ghoorbeek, waar de normalisatie net was afgesloten. De situatie had 'ons met schrik vervuld: op de meest roekeloze wijze is hier met het natuur- en landschapsschoon omge- gaan: boomen en struiken zijn gerooid, het uit- gegraven zand is over tientallen meters breedte over het land verspreid, zeer tegen de zin van de bezitters, die hierdoor veel vruchtbaar weiland in een woestijn zagen veranderen'.¹⁴⁶ Van Tienhoven vroeg de minister dan ook om de situatie rondom de Haelensche Beek grondig te laten evalueren voordat de volgende projecten, voor de Leubeek en Zelsterbeek, goedgekeurd zouden worden.¹⁴⁷ Opmerkelijk was een pas- sage aan het eind van de brief aan Provinciale Staten van Limburg: het natuurschoon in Midden-Limburg behoorde tot de belangrijkste natuurmonumenten van Nederland. Daarom deed Natuurmonumenten 'een dringend beroep op Uw vaderlandsliefde om dit gebied ongerept te bewaren, zoowel voor het thans levende geslacht als voor het nageslacht'.¹⁴⁸ De passage claimt het Limburgse natuurgebied expliciet als een belangrijk *Nederlands* natuur- monument. Provinciale Staten moesten de

143 Archief Limburgs Landschap: Notulen 15 Juli 1935, 3.

144 'Midden-Limburgs beken bedreigd', in: *De Kampioen* 52 (1935) 1177-1180.

145 'Zuiver natuurschoon in Limburg bedreigd', in: *De Telegraaf*, 3 Juli 1935 (Avond), Derde Blad, 5; 'Onnoodige vernietiging van natuurschoon', in: *De Telegraaf*, 6 Juli 1935 (Avond), 5; K., 'De Limburgsche beken. Noodeloze vernieling vernietigt het natuur- schoon', in: *Algemeen Handelsblad*, 6 Juli 1935 (Avond), 2.

146 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Concept brief Natuurmonumenten aan den Minister van Waterstaat, Juli 1935, 2; Brief Natuurmonumenten aan Provinciale Staten van Limburg, 19 Juli 1935. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief Van Tienhoven aan Leclercq, 20 Juli 1935; Brief Natuurmonumenten aan het ANP, 20 Juli 1935. Lemaire, 'Inleiding', 16-17.

147 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Concept brief Natuurmonumenten aan den Minister van Waterstaat, Juli 1935.

148 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Natuurmonumenten aan Provinciale Staten van Limburg, 19 Juli 1935, 2.

natuur niet behouden om de intrinsieke waarde, of om de waarde die ze als Limburgers aan hun eigen omgeving hechtten; nee, ze werden aangesproken op hun *Nederlandse* vaderlandsliefde en hun verantwoordelijkheid tegenover toekomstige generaties Nederlanders. Van een eigen Limburgs karakter van de bedreigde natuur was geen sprake.

De brief aan Provinciale Staten leidde tot een regelrechte botsing met de Commissaris van de Koningin, baron Van Hövell tot Westerfliet. Die voelde zich in een onaangename situatie gebracht. Zijn dubbelfunctie als Commissaris van de Koningin en voorzitter van Het Limburgsch Landschap kon hij achter de schermen prima met elkaar verenigen. De brief van Natuurmonumenten dwong hem echter om zich als provinciebestuurder uit te spreken over de plannen voor de Midden-Limburgse beken. Van Hövell nam het Van Tienhoven vooral kwalijk dat er van tevoren geen overleg was gepleegd. Hij vond zelfs dat zo'n actie van buiten de provincie pas moest worden genomen 'wanneer ofwèl het Limburgsch Landschap erom vraagt ofwèl gebleken is, dat deze Stichting [sic] haar taak niet behoorlijk vervult.'¹⁴⁹ Van Tienhoven gaf uitleg: zijn actie was juist bedoeld om Het Limburgsch Landschap te steunen. Omdat Van Hövell een dubbele pet op had, had hij waarschijnlijk moeilijkheden 'om een scherp natuurbeschermend standpunt in te nemen, en daarom dachten wij in Uw geest te handelen door van onzen kant de leden van Provinciale Staten te wijzen op het gevaar van zuiver technische verbetering.'¹⁵⁰ Van Hövell zag dit uiteraard anders. Van Tienhoven had hem gepasseerd en buiten hem om Provinciale Staten aangeschreven over een kwestie waarin hij

De Commissaris van de Koningin, E.O.J.M. baron van Hövell tot Westerfliet, 1934. Fotocollectie Historisch Centrum Limburg (HCL) Maastricht, GAM 15615.

zelf met de grootste moeite probeerde te balanceren tussen zijn beide verplichtingen.

In de bestuursvergadering van Het Limburgsch Landschap op 17 oktober liet Van Hövell optekenen dat hij excuses van Van Tienhoven had ontvangen, 'onder mededeeling, dat het niet de bedoeling was geweest den voorzitter onaangenaam te zijn.' De bestuursvergadering nam dat ter kennisgeving aan, maar stelde nogmaals unaniem vast 'dat het bewuste adres buiten de stichting om aan de staten gericht in alle opzichten misplaatst was.'¹⁵¹ Daarmee was de zaak afgedaan. Uit een andere brief van Van Tienhoven blijkt overigens dat hij 'de geprikkeldheid van de Limburgers' niet op haar plaats vond: 'de vernieling van Nederland's natuurschoon' was immers 'een Nederlandsche zaak', dus Natuur-

149 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Van Hövell aan Van Tienhoven, 31 Juli 1935.

150 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: Brief Van Tienhoven aan Van Hövell tot Westerfliet, 29 Juli 1935, 1.

151 Archief Limburgs Landschap: Notulen 17 October 1935, 5.

De vleugelloze grondboktor (*Dorcadion fuliginator*).

Foto: Saxifraga-Klaus Kuhn. CC BY-NC-SA.

monumenten had volgens hem het volste recht om een waarschuwend stem te laten horen.¹⁵²

Wat vertelt deze kwestie ons over de verhouding tussen Limburgse en Nederlandse natuurbescherming? Uiteraard was dit (ook) een competentieconflict tussen twee machtige mannen, Van Hövell en Van Tienhoven, die enigszins overdreven op hun eigen prerogatieven hamerden. Van Hövell vertoonde politiek-bestuurlijk haantjesgedrag en vond dat Van Tienhoven hem onder zijn duiven schoot door vanuit Amsterdam de druk op te voeren. Toch zit hier meer achter. Van Hövell presenteerde zich namelijk als de voorman van een eigen Limburgse natuurbeschermingsbeweging, die zich niet zomaar van buitenaf de wet liet voorschrijven. Ondersteuning van buitenaf mocht, maar Het Limburgsch Landschap zou zelf de strategie bepalen en de prioriteiten stellen. Enerzijds was dit de uitdrukking van een bestaand streven van de Limburgse natuurbeschermers om hun eigen profiel vorm te geven. In deze botsing gaf de provinciale stichting de landelijke vereniging te kennen waar volgens haar de grens lag.

Anderzijds was Van Tienhoven niet van zins om die grens zomaar te accepteren: als het ging om Nederland's natuurschoon, had Natuurmonumenten volgens hem het volste recht om zich in het debat te mengen.

Natuurmonumenten accepteerde na deze episode Het Limburgsch Landschap als eerste aanspreekpartner voor natuurbeschermingsproblemen in Limburg. Als de stichting een zaak eenmaal in handen had genomen, was Natuurmonumenten bereid om voorlopig af te wachten en zich niet al te luidrechtig of publiek in de zaak te mengen – met een belangrijk voorbehoud: als natuurgebieden van nationale betekenis bedreigd werden – en die waren er in Limburg al gauw – moest Van Tienhoven alsnog namens Natuurmonumenten kunnen ingrijpen. Begin 1936 bleek deze praktische taakverdeling alvast prima te werken. Toen de entomoloog Daniel Louis Uyttenboogaart (1872-1947) alarm sloeg omdat het biotoop van de unieke vleugelloze groundboktor (*Dorcadion fuliginator*) op de Brunsummerheide werd bedreigd door mijnactiviteiten van de Staatsmijn Hendrik en daarover Natuurmonumenten

152 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief Van Tienhoven aan W.A.J.M. van Waterschoot v.d. Gracht, 20 September 1935, 1.

contacteerde, stuurde Van Tienhoven de brief prompt door naar Het Limburgsch Landschap. Bovendien liet hij Uyttenboogaart fijntjes weten dat hij ook zelf contact had kunnen opnemen met de natuurbeschermers ter plaatse.¹⁵³ In dit geval respecteerde Natuurmonumenten dus de Limburgse *agency* voor natuurbescherming binnen de eigen provincie.

In de kwestie van het Leudal bleef hoofdgenieur De Ronde van de Provinciale Waterstaat erbij dat kanalisering van de beken nodig was om wateroverlast te voorkomen. Als een deel van de beek werd genormaliseerd en een ander gedeelte niet, en in dat laatste deel zou in de toekomst een overstroming plaatsvinden, zouden de gedupeerde eigenaars schadeclaims kunnen indienen bij het waterschap.¹⁵⁴ Volgens de natuurbeschermers met connecties in de omgeving, Leclercq en notaris P.H.A. Rutten (1866-1955) uit Heythuysen, was daar overigens geen sprake van en waren de landeigenaren en boeren juist tegen de normalisering. De burgemeester en de gemeenteraad van Nunhem schreven in oktober 1935 een brief aan gouverneur Van Hövell om daar nog eens bijzonder op te wijzen: was het niet bizar dat hoewel niemand vóór de kanalisering leek te zijn, ‘men ondanks dat toch dit plekje natuurschoon wil gaan vernietigen’?¹⁵⁵ Het Limburgsch Landschap stelde de volgende oplossing voor: konden de eigenaars niet bij voorbaat beloven dat ze zouden afzien van eventuele schade-

claims? Hoofdingenieur De Ronde ging op 31 oktober 1935 met deze constructie akkoord en liet het werk opschorten. In deze korte adempauze gingen de bestuursleden van de stichting in gesprek met de betrokken eigenaars.¹⁵⁶ De eigenaar van de Leumolen lag als enige dwars: hij wenste niet zomaar af te zien van zijn rechten op een behoorlijk onderhoud van de beek.¹⁵⁷ Ook de andere eigenaars legden de vinger op een zwakke plek: als ze beloofden af te zien van schadeclaims, kon dan ook gegarandeerd worden dat ze niet werden aangeslagen voor waterschapslasten? Het waterschap zag dat op haar beurt niet zitten en begon in februari 1936 alsnog met het rooien van bomen.¹⁵⁸

Een belangrijk verschil met 1935 was dat de Limburgse en de landelijke natuurbeschermers in nauw contact bleven over de ontwikkelingen en over de te kiezen strategie. Het Limburgsch Landschap vroeg in april 1936 uitdrukkelijk aan Thijssse ‘om te willen bevorderen dat in de pers geen alarm wordt aangeheven’.¹⁵⁹ Op 29 mei was Van Tienhoven aanwezig op een bestuursvergadering van de Limburgse stichting. Hij gaf de tip om er in de volgende brief aan De Ronde op te wijzen dat het ging om overheids-geld: moest daarom niet extra rekening worden gehouden met het algemeen belang en het behoud van natuurschoon?¹⁶⁰ De Commissie Weevers bracht op 20 oktober 1936 een tweede bezoek aan het Leudal, en richtte opnieuw een

153 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief D.L. Uyttenboogaart aan Van Tienhoven, 11 Juni 1936. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief Van Tienhoven aan Uyttenboogaart, 15 Juni 1936.

154 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Brief De Ronde aan de Commissie Weevers, den 27 April 1935; Brief De Ronde aan Het Voorloopig Bestuur van het ‘Waterschap Midden-Limburg’, den 31 October 1935.

155 HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: Brieven H. Coenen en Th.J.H. Aquarius aan den Commissaris der Koningin in de Provincie Limburg, resp. 9 en 25 October 1935. SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2406: Brief P.H.A. Rutten aan Natuurmonumenten, 11 September 1935.

156 Archief Limburgs Landschap: Notulen 10 December 1935, 1-2. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1241: Beknopt verslag van de bespreking op Dinsdag 10 December 1935.

157 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Afschrift brief L. Mertens aan de Commissie Weevers, 23 Maart 1937.

158 Archief Limburgs Landschap: Notulen 27 Februari 1936, 3-4. HCL, Archief Kabinet, inv.nr. 1242: Brief J. van Sonsbeeck aan W.G.A. van Sonsbeeck, 3 Juni 1936, 1.

159 Archief Limburgs Landschap: Notulen 31 Maart 1936, 3.

160 Archief Limburgs Landschap: Notulen 29 Mei 1936, 1.

Het Leudal tegenwoordig. Met dank aan het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Foto: Olaf Op den Kamp.

indringend appél aan Het Limburgsch Landschap en de minister van Landbouw om te voorkomen dat het gebied, een van de ‘meest belangrijke natuurmonumenten van ons land’, onherstelbaar werd vernield.¹⁶¹ Omgekeerd kwam ook de Commissie Weevers zelf tot de conclusie dat ze zich beter niet te actief met de Limburgse zaken moest bemoeien. Omdat ‘het Limburgsch landschap [sic] het liefste zelf de belangen in Limburg behartigt’, was het verstandiger dat de Commissie de kwestie van de Midden-Limburgse beken vanop een afstandje zou volgen.¹⁶²

Het gedeelte van de Leubeek dat de Commissie Weevers met zoveel woorden als prachtig natuurmonument had aangeduid, is

nooit gekanaliseerd. Een uitgave uit 1973 concludeert dat een groot deel van het Leudal ‘voornamelijk dankzij het tijdige en attente optreden van enkele natuurbeschermers’, vooral Thijssse en Leclercq, behouden bleef.¹⁶³ Dat is zeker niet onwaar – de adviezen van de Commissie Weevers en de publieksacties van Natuurmonumenten legden veel gewicht in de schaal – maar wel onvolledig. Uit het bovenstaande verhaal blijkt dat de actie tegen de kanalisering van de Leubeek en Zelsterbeek vooral een heel rommelige aangelegenheid was, met veel verschillende belangengroepen, met een ondankbare maar belangrijke bemiddelende rol voor Het Limburgsch Landschap. De aanvaring tussen Van Tienhoven en Van

161 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Brief Commissie van advies aan den Minister van Landbouw en Visserij, 27 October 36, 2; Brief Commissie van advies aan het Dagelijksch Bestuur der Stichting ‘het Limburgsch Landschap’, 27 October 36.

162 NA, Archief Commissie Weevers, inv.nr. 101: Brief Van Oordt aan L. Mertens, 11 Maart 38.

163 Lemaire, ‘Inleiding’, 19, ook: 11.

Hövell in juli 1935 voegt daar nog een belangrijke Nederlands-Limburgse dimensie aan toe. Er zijn wel delen van de Leubeek gekanaliseerd: de bovenloop ten westen van de Roggelseweg en de benedenloop bij de samenvloeiing in de Neer.¹⁶⁴ De rest bleef inderdaad gespaard, maar zonder beschermde wettelijke status. De kanalisering kwam er gewoonweg niet meer van na al die jaren van overleg, terwijl enkele lokale eigenaren bij voorbaat weigerden om mee te werken. In de jaren zestig werd wel het omliggend agrarisch gebied onder handen genomen in de Ruilverkaveling Midden-Limburg. De Leubeek kreeg daardoor te maken met vermessing, verzuring en vervuiling. Sinds de jaren zeventig herstelt de biodiversiteit zich weer enigszins.¹⁶⁵

7. Taakafbakening en de eerste aankopen

De aanvaringen over het Geuldal en de Midden-Limburgse beken waren uiteraard maar incidenten. Individuele natuurwetenschappers waren ook in de jaren daarna niet altijd te spreken over de situatie in Limburg en (het gebrek aan) activiteit van Het Limburgsch Landschap. De Nederlandsche Botanische Vereniging (NBV) schreef in 1939 een waarschuwend brief aan Natuurmonumenten over de unieke zinkflora in het Geuldal, die werd bedreigd door bemesting in de omgeving. De NBV klaagde dat het haar niet lukte om ‘de Limburgse organisaties voldoende warm te krijgen en tot doortasten te bewegen’, en deed daarom een beroep op ‘de moeder-organisatie van de natuurbescherming in Nederland.’¹⁶⁶

Omdat de Limburgse natuurbeschermers niet genoeg ijver betoonden om te doen wat volgens de botanici belangrijk was, richtten zij zich over de hoofden van de Limburgers heen tot de landelijke vereniging Natuurmonumenten. Begrijpelijk misschien, maar op langere termijn verstoorde dit de onderlinge verstandhouding.

In hoeverre was dit een botsing tussen een ‘Nederlandse’ en een ‘Limburgse’ insteek van natuurbescherming? Volgens de Limburgers zelf alvast wel. We zagen al in 1935 de wrevel bij het Dagelijks Bestuur van Het Limburgsch Landschap ‘dat men zich in het noorden te ongerust maakt’ en verantwoordelijkheid claimde voor de bescherming van het Limburgs natuurschoon.¹⁶⁷ In 1936 klaagde Johannes Josephus van Sonsbeeck (1906-1946), burgemeester van Amstenrade en secretaris van Het Limburgsch Landschap, over de ‘ontelbare brieven (...) uit het Noorden dikwijls over hetzelfde onderwerp van verschillende instanties’. Dat leidde tot extra werkdruk voor hem als secretaris, maar was tegelijkertijd volkomen onnodig, want die brieven waren vaak gebaseerd op verouderde informatie, zonder kennis van de precieze stand van zaken ter plaatse. Zijn klacht ging over een schrijven van de Commissie tot bescherming van de wilde flora van de NBV met een hele verzameling bedreigingen voor het natuurschoon in Limburg: zinkexploratie in het Geuldal, de Bemelerberg en, opnieuw, het Leudal.¹⁶⁸ Van Sonsbeeck liet de Commissie tot bescherming van de wilde flora enigszins geprikkeld weten ‘dat het luiden van een “alarmklok” overbodig moet heeten, aangezien de strijd op alle door U genoemde fronten door

164 Philip Bossenbroek, ‘Natuur en landgebruik in het Leudal. Veranderingen in het grondgebruik tussen 1900 en nu’, in: Coolen et al. red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap*, 206-225, aldaar 221; J.H. Willems, ‘Botanische aspecten van het Leudal en omgeving’, in: Lemaire red., *Het Leudal*, 55-77, aldaar 63.

165 Bossenbroek, ‘Natuur en landgebruik’; J.J.C. Piket, ‘Landschap en landschapsbeheer in het Leudalgebied’, in: Lemaire red., *Het Leudal*, 27-53.

166 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2296: Brief NBV, Commissie voor de bescherming van de wilde flora, aan het Bestuur van Natuurmonumenten, 18 Januari 1939, 2.

167 Archief Limburgs Landschap: Notulen 15 Juli 1935: 3.

168 Archief Limburgs Landschap: Notulen 19 November 1936, 6.

De helling van de Strooberg, sinds 1941 eigendom van het Limburgs Landschap. Met dank aan het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Foto: Olaf Op den Kamp.

ons reeds lang was ingeluid.¹⁶⁹ Ook de bestuursleden van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg toonden zich in 1938 geërgerd. Volgens Mathias Kemp (1890-1964) gebeurde het te vaak dat buitenstaanders in ‘ingezonden couranten-stukken’ deden ‘alsof het Natuurh. Genootschap maar lijdelijk toeziet, waar vandalisme tegen natuurschoon wordt gepleegd’.¹⁷⁰

De aankoop van een stuk kalkgrasland bij Bemelen was een mooi voorbeeld waarbij de NBV en Het Limburgsch Landschap wel eendrachtig samenwerkten. Het ging om een onontgonnen stuk helling van de Strooberg, van grote botanische waarde. Hier groeide

onder andere de zeldzame berggamander (*Teucrium montanum*).¹⁷¹ De Commissie tot bescherming van de wilde flora probeerde het terrein te pachten, maar dokter Beckers van Het Limburgsch Landschap voerde de onderhandelingen ter plaatse. Zowel Het Limburgsch Landschap als het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg leverden bijdragen aan de pachtsom. Uiteindelijk ging de pachtovereenkomst in op 1 mei 1938, voor de som van 40 gulden per jaar.¹⁷² Daarmee was de helling overigens nog niet beschermd. Eerst schond de gemeente Bemelen de overeenkomst door een vergunning toe te kennen aan een champig-

169 SAA, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2407: Brief Van Sonsbeeck aan de Commissie voor de bescherming voor de wilde flora, 20 Februari 1937, 2.

170 ‘Verslag van de maandelijksche vergadering van Woensdag 5 Januari 1938’, in: *Natuurhistorisch Maandblad* 27 (1938) 6-7, aldaar 7.

171 Th. Weevers en Jan G. Sloff, ‘Verslag van de Commissie voor de Bescherming van de Wilde Flora over 1936’, in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 47 (1937) 86-88, aldaar 87.

172 Archief Limburgs Landschap: Notulen 8 Maart 1937, 3-4 en 26 October 1937, 2. HCL, Archief Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, inv.nr. 49: Copie contract. Museum Naturalis, Leiden, Archief KNBV, inv.nr. 170: Bestuursvergadering 15 Januari 1938, 1. J. Heimans, ‘De Bemelerberg’, in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 49 (1939) 59-64.

De bergamander. Foto: Saxifraga-Jan van der Straaten.
CC BY-NC-SA.

nonkweker voor het gebruik van één van de mergelgroeven. De champignonkwekerij was daarbij niet eens het probleem: wel dat er regelmatig wagens, geladen met paardenmest, over het terrein zouden rijden en de wilde flora zouden beschadigen. Toen de NBV protesteerde, zegde de gemeente per mei 1940 het contract op.¹⁷³

In 1941, tijdens de Tweede Wereldoorlog, kwam er voor het eerst rijkssubsidie beschikbaar voor de aankoop van natuurgebieden door particuliere verenigingen en organisaties. Het Limburgsch Landschap maakte hier gebruik van en kocht alsnog een deel van de helling van de Strooberg bij Bemelen.¹⁷⁴ Al eerder, op

13 december 1940, had de stichting met succes haar eerste terrein gekocht: het Sarsven bij Weert.¹⁷⁵ De vraag of dit nu Nederlandse of Limburgse natuur was, werd hier niet relevant gevonden: het was gewoon bedreigde natuur die bescherming verdiende, en er waren financiële middelen beschikbaar van de rijksoverheid.

De meest opvallende aankoop van Het Limburgsch Landschap kwam er vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het toen nog bouwvallige Château Neercanne kwam in het bezit van de stichting, hoewel de penningmeester die aankoop niet rendabel en eigenlijk onverantwoord vond. Gelet op de doelstellingen van Het Limburgsch Landschap en het profiel van de bestuursleden was het niet vreemd dat markante monumenten zoals kastelen in beeld kwamen. Met de aankopen van Château Neercanne koos de stichting voor een grote aankoop, die tot de verbeelding zou spreken van donateurs en recreanten uit Maastricht.¹⁷⁶

Hoe zeer verschilde het aankoopbeleid van Het Limburgsch Landschap van dat van Natuurmonumenten? Dat is op basis van dit onderzoek moeilijk te zeggen, ook omdat de landelijke vereniging in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog erg terughoudend was met aankopen in Limburg. Voor veel leden en donateurs van Natuurmonumenten voelde Limburg nog relatief 'ver weg'. Als er al ingrijpende schade aan natuur en landschap dreigde, was Het Limburgsch Landschap de aangewezen actor om in te grijpen. Toch beseftte het Bestuur van Natuurmonumenten in die tijd dat ook het omgekeerde een probleem kon worden: omdat de vereniging nooit iets tastbaars voor het behoud van de natuur in Limburg had

173 Heimans, 'De Bemelerberg', 63-64; J. Heimans, 'Jaarverslag van den eersten secretaris over 1939', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 50 (1940) 1-5, aldaar 4-5.

174 Zie de documentatie over de subsidie voor deze aankoop in NA, Archief Staatsbosbeheer, inv.nr. 523.

175 J.J. van Sonsbeeck en J.A.M. Westerwoudt, 'Jaarverslag der Stichting "Het Limburgsch Landschap" over 1940', in: *De Nedermaas* 18 (1941) 149-152, aldaar 150.

176 Nicolas, *Voor Limburgs schoonheid*, 80; Purmer, *Het landschap bewaard*, 288.

Het Sarsven bij Weert, tegenwoordig. Foto: Het Limburgs Landschap.

gedaan, had ze in de zuidelijke provincie naar verhouding weinig leden en maatschappelijk draagvlak. In 1955 kwam het daarom tot de aankoop van kasteel Genhoes in Oud-Valkenburg: expliciet bedoeld als representatief bezit van de vereniging in Limburg. In 1961 volgde de aankoop van het Bovenste Bos in het Boven-Geuldal.¹⁷⁷ In 1977 organiseerden Natuurmonumenten en Het Limburgs Landschap samen een actie om in heel Nederland geld in te zamelen voor de aankoop van een aantal objecten in het Geuldal. Het bijzondere aan deze 'Aktie Geuldal' was dat een drietal monumentale gebouwen in het middelpunt stond: de boerderij 't Höfke bij Mechelen, hoeve Cottessen en de volmolen bij Epen. Het Limburgse heuvelland én Heimans' lyrische beschrijving in *Uit ons krijtland* uit 1911 golden tientallen jaren later nog steeds als cultuurhistorische iconen, waar in heel Nederland enthousiast op werd gereageerd.¹⁷⁸

8. Conclusie

Van wie is de Limburgse natuur? De toerist of omwonende die tegenwoordig rondwandelt in het Limburgse Mergelland, in de omgeving van Bemelen of op de Brunsummerheide, zal het weinig uitmaken. Hij of zij zal vooral genieten van het prachtige natuur- en landschapsschoon. Alleen de bordjes markeren welke gedeelten eigendom zijn van Natuurmonumenten, het Limburgs Landschap of Staatsbosbeheer. Ook voor de zeldzame orchideeën, het zinkviooltje of de hazelmuis maakt het weinig uit of ze het etiket 'Nederlands' of 'Limburgs' krijgen. Belangrijker dan die afbakening is uiteraard of een gebied effectief beschermd is tegen aantasting door de bouw van nieuwe wegen, woonwijken en industriegebieden, of door overbemesting in de intensieve landbouw.

Conflicten over de *Deutungshoheit* van de Limburgse natuur waren er vooral in tijden van schaarste of economische crisis. Als er genoeg

¹⁷⁷ Gorter, *Ruimte voor natuur*, 233-234; Purmer, *Het landschap bewaard*, 293-305.

¹⁷⁸ Purmer, *Het landschap bewaard*, 312-329.

geld was om terreinen aan te kopen, bijvoorbeeld door overheidssubsidies sinds de jaren veertig, kwamen confrontaties maar weinig voor. Ook in de jaren zeventig werkten Natuurmonumenten en het Limburgs Landschap eendrachtig samen in de Aktie Geuldal. Aanvaringen tussen de Limburgse en landelijke organisaties waren er juist in de jaren twintig en dertig, decennia van economische crisis. De Limburgse bestuurders, niet geheel toevallig ook de bestuursleden van Het Limburgsch Landschap, moesten beslissen over de cementfabriek aan de voet van de Sint-Pietersberg, over de aanleg van een spaarbekkenkrachtwerk, en over de normalisering van de Leubeek en Zelsterbeek. In elk van deze kwesties leek het behoud van natuurschoon tegenstrijdig aan de doelen van werkgelegenheid en economische voorspoed.

Voor de natuurbeschermingsorganisaties maakte het wel degelijk uit 'van wie de Limburgse natuur is'. In het bovenstaande artikel komen hiervoor twee belangrijke redenen naar voren. De eerste reden is het bestaan van verschillende 'lijstjes'. Natuurmonumenten of de NBV hadden hun eigen prioriteiten en voorkeuren in de Limburgse natuur, die botsten met die van hun Limburgse geestverwanten. Het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg was teleurgesteld in de houding van Natuurmonumenten over het Acerasterreintje bij Ubachsberg, en in het verlengde daarvan verweten de twee organisaties elkaar een gebrek aan activiteit voor het behoud van de Sint-Pietersberg. In 1932 weigerde Het Limburgsch Landschap de 'Hollandse' prioriteit voor het Geuldal zonder meer te onderschrijven. Als de Limburgers zich liever druk maakten over het fraaie uitzicht op Kasteel Hoensbroek, was dat toch hun zaak? Gedeeltelijk was dit bestuurlijk haantjesgedrag tussen Van Tienhoven en Van Hövell, gedeeltelijk waren deze botsingen ook een gevolg van de verschillende informatiepositie – Van Hövell zat met zijn dubbelfunctie nu eenmaal dichterbij het vuur en wist wat er in

de Staatscommissie of met de Provinciale Waterstaat werd besproken – maar gedeeltelijk was het ook, heel principieel, een kwestie van taakafbakening: had Natuurmonumenten als landelijke organisatie de bevoegdheid en morele autoriteit om voor heel Nederland de prioriteiten te bepalen?

Een tweede belangrijke reden zit in de *constructie* van 'natuur' als Nederlands of Limburgs. Zodra Natuurmonumenten, bijvoorbeeld, het Geuldal of de Sint-Pietersberg als deel van het 'nationaal natuurlijk erfgoed' neerzette en het behoud ervan als nationaal belang bij de beleidsmakers in Den Haag onder de aandacht bracht, werd het natuurschoon uitdrukkelijk als 'Nederlandse natuur' *geframed*. Dus als een zaak waar Natuurmonumenten zich bij uitstek mee mocht (of moest) bemoeien en desnoods de partners in Limburg mocht overrulen. Omgekeerd betekende een constructie als 'Limburgse natuur' dat de Limburgse natuurbeschermingsorganisaties zelf verantwoordelijk waren, tenzij ze zelf om landelijke steun vroegen. Die subsidiariteit *avant la lettre* is te zien in de opzet van de Contact-Commissie inzake Natuurbescherming in 1932, maar ook in Van Hövells statement in datzelfde jaar dat Limburgse plantkundigen minstens zo goed advies konden geven als de Amsterdamse professor Weevers. De constructie van natuur als Nederlands of Limburgs is een factor van politieke en culturele macht: de macht om te bepalen wie verantwoordelijk was voor een bedreigd natuurgebied, wie mocht bepalen hoe hoog het op een 'lijstje' moest staan, welk doel moest worden nagestreefd en met welke methoden men dit probeerde te bereiken.

De conflicten uit de jaren twintig en dertig zijn nu nog relevant. Denk aan de actuele stikstofcrisis in Nederland, waar sommige boeren en hun vertegenwoordigers graag een tegenstelling tussen hun eigen regio en 'Den Haag' maken. Een belangrijk verschil met negentig jaar geleden is dat regionale bestuurders of

organisaties minder in staat zijn om te bemiddelen: ze kunnen het landelijke stikstofbeleid niet mee bepalen en moeten ook maar afwachten met welke wet- en regelgeving en financiële regelingen ze moeten werken. De vraag op welke schaal natuur beschermd moet worden en waar we op welk niveau natuurbescherming gelegitimeerd moet worden, is een wereldwijd probleem. Als internationale organisaties zoals Greenpeace of het WWF een stuk oerwoud, savanne of koraalrif als ‘werelderfgoed’ of ‘uniek voor de hele wereld’ aanmerken, betekent dat dat de hele wereldgemeenschap, natuurbeschermers uit het buitenland en vertolkers van toekomstige generaties morele rechten op het gebied kunnen laten gelden. Dat betekent bovendien dat de lokale menselijke inwoners niet meer alles mogen in hun eigen leef- en jachtgebied.¹⁷⁹ Dat laatste punt verdient nadere uitwerking, maar het laat wel zien dat de centrale vraag van dit artikel breder is dan enkel getrouwtrek tussen Limburgse en landelijke natuurbeschermingsorganisaties in de periode 1900-1940. De etiketten die wij op de natuur plakken doen ertoe: voor het werk van de natuurbeschermingsbeweging, voor machtsverhoudingen en politieke beslissingen, en in laatste instantie ook voor lokaal of regionaal draagvlak van natuurbeschermingsinitiatieven.

Overzicht van geraadpleegde bronnen

Archieven

- Archief Limburgs Landschap: privébezit bij de huidige Stichting te Lomm.
- Historisch Centrum Limburg, Maastricht (HCL).
 - Archief Kabinet van de Commissaris der Koningin in Limburg (04.05) (Archief Kabinet), inv.nrs. 1074, 1076, 1077, 1079, 1237, 1238, 1239, 1240, 1241, 1242.
 - Archief Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (17.22), inv.nrs. 2, 49.
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (IISG).
 - Archief Contact-Commissie Natuur- en Landschapsbescherming (ARCH02784), inv.nr. 39.
- Museum Naturalis, Leiden.
 - Archief Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging (Archief KNBV), inv.nrs. 170, 308, 309.
- Nationaal Archief, Den Haag (NA).
 - Archief Staatscommissie voor het spaarbekkenkrachtwerk in Zuid-Limburg, 1931-1940 (2.16.17.05), inv.nr. 1.
 - Archief Commissie van Advies inzake de Natuurmonumenten van het Staatsbosbeheer (2.11.49) (Archief Commissie Weevers), inv.nr. 101.
 - Archief Staatsbosbeheer (2.11.50), inv.nr. 523.

179 Corey Ross, ‘Tropical nature as global patrimoine. Imperialism and international nature protection in the early twentieth century’, in: *Past & Present* 226 (2015) 214-239.

- Stadsarchief Amsterdam (SAA).
- Archief Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten (999) (Archief Natuurmonumenten), inv.nrs. 2295, 2296, 2300, 2301, 2383, 2406, 2407, 2409.

Gepubliceerde bronnen en secundaire literatuur

- Applegate, Celia, *A nation of provincials. The German idea of Heimat* (Berkeley / Los Angeles / London 1990).
- Arijs, Karen, *Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938* (Hilversum 2017).
- Bassin, Mark, "Turner, Solov'ev, and the "frontier hypothesis". The nationalist signification of open spaces", in: *The Journal of Modern History* 65 (1993) 473-511.
- Bosscher, Frans en Jan Spijkerboer, *Piet van Tienhoven 1875-1953. Een biografische schets* ('s-Graveland 2015).
- Bossenbroek, Philip, 'Natuur en landgebruik in het Leudal. Veranderingen in het grondgebruik tussen 1900 en nu', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 206-225.
- Brouwer, Foppe Inne, *Leven en werken van E. Heimans en de opbloei der natuurstudie in Nederland in het begin van de twintigste eeuw* (Groningen 1958).
- Coesèl, Marga, 'Opkomst van natuurstudie en natuurbescherming in Nederland: feiten en achtergronden', in: A. Coops en B. Theunissen red., *De eeuw van Thijssse* (Amsterdam 1996) 17-28.
- Coesèl, Marga, *Zinkvioletjes en zoetwaterwieren. J. Heimans (1889-1978). Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland* (Hilversum 1993).
- Coolen, Frans, 'F.C.A. de Wever 1874-1947', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 292-293.
- Coolen, Frans, 'Natuuronderzoekers van Limburg in de eerste helft van de vorige eeuw', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 18-29.
- Coolen, Frans, 'P.J. Cremers 1873-1951', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 48-49.
- 'De normalisatie der Midden-Limburgsche beken', in: *Nieuwe Venlosche Courant*, 26 October 1934, 1.
- Dresen, Leen, 'Op weg naar een nationaal landschap. Botanische wandelingen in het "Album der Natuur" (1861-1909)', in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 (2006) 650-679.

- 'Een kwart eeuw Stichting Limburgs Landschap', in: *De Tijd*, 31 augustus 1956, 7.
- 'Een stuwbecken in het Geuldal', in: *Algemeen Handelsblad*, 8 Februari 1932 (Avond), 2.
- Franquinet, E., 'Stuwbecken-plan van ir. Gelissen', in: *Limburger Koerier*, 9 September 1931, 1.
- Gorter, H.P., '25 jaar verdediging van natuur en landschap', in: *Natuur en Landschap* 11 (1957) 99-148.
- Gorter, H.P., *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst* ('s-Graveland 1986).
- Grooten, Pierre, Reinier Akkermans, Stef Keulen en Olaf op den Kamp red., *De Geleenbeek. Beleef de natuur in verandering* (Maastricht 2019).
- Heijden, Rob P.W.J.M. van der, 'Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België. De reactie in Nederlands-Limburg op het Belgische annexionisme van 1918-1919', in: *De Maasgouw* 111 (1992) 101-167.
- Heimans, E., *Uit ons krijtland* (Amsterdam 1911).
- Heimans, J., 'De Bemelerberg', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 49 (1939) 59-64.
- Heimans, J., 'De St. Pietersberg als bastion voor zuidelijke planten', in: *De Levende Natuur* 28 (1923) 46-49.
- Heimans, J., 'Het Geuldal en Zuid-Limburg', in: *De Levende Natuur* 36 (1932) 337-343.
- Heimans, J., 'Jaarverslag van den eersten secretaris over 1939', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 50 (1940) 1-5.
- 'Het Limburgsch Landschap', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 Augustus 1931.
- 'Hulsberg. Raadsvergadering', in: *Limburger Koerier*, 7 Juni 1933.
- K., 'De Limburgsche beken. Noodelooze vernieling vernietigt het natuurschoon', in: *Algemeen Handelsblad*, 6 Juli 1935 (Avond), 2.
- Kemp, Mathias en W. Michiels van Kessenich, 'Het Leudal gered', in: *De Nedermaas* 12 (1935) 123-124.
- Kruytzer, E.M., 'Dokter Beckers honderd jaar geleden geboren', in: *Natuurhistorisch Maandblad* 51 (1962) 95-101.
- Lekan, Thomas M., *Imagining the nation in nature. Landscape preservation and German identity, 1885-1945* (Cambridge/London 2004).
- Lemaire, Ton. 'Inleiding', in: idem red., *Het Leudal* (Haelen 1973) 9-25.
- Lemmens, Eric, *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004).
- Locht, Benoit, 'De bodem als basis', in: Edmond Staal en Arjan Ovaar red., *Uit en thuis boek* (Arcen 2001) 17-48.
- Meyer, Jan-Henrik, 'Nature: from protecting regional landscapes to regionalist self-assertion in the age of the global environment', in: Xosé M. Núñez Seixas en Eric Storm red., *Regionalism and modern Europe. Identity construction and movements from 1890 to the present day* (London 2019) 65-82.

- Michiels van Kessenich, W., 'Jaarverslag over 1933 van de lotgevallen der Stichting "Het Limburgsch Landschap"', in: *De Nedermaas* 12 (1934) 51-55.
- 'Midden-Limburgs beken bedreigd', in: *De Kampioen* 52 (1935) 1177-1180.
- Munckhof, Piet van den, 'De schatkamers van Weert en Nederweert', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 190-203.
- Nicolas, Edmond red., *Voor Limburgs schoonheid. Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van de Stichting Het Limburgs Landschap* (Maastricht 1956).
- 'Onnoodige vernietiging van natuurschoon', in: *De Telegraaf*, 6 Juli 1935 (Avond), 5.
- Orbons, Piet en Lou Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966) 31-53.
- Pelzers, E. en F.S. van Westreenen, *Kroniek van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* (Maastricht 1992).
- Perry, Jos, "'t Nachtegaaltje zingt". Regionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1950', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 52 (2007) 7-46.
- Peters, A.J.G.P., *Ontginning en werkverschaffing, en de opkomende natuurbescherming, van einde 19de eeuw tot de jaren 1940/1941* (Scriptie KU Nijmegen 1980).
- Piket, J.J.C., 'Landschap en landschapsbeheer in het Leudalgebied', in: Ton Lemaire red., *Het Leudal* (Haalen 1973) 27-53.
- Pulle, A., 'De Geulvallei bedreigd?', in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 7 Februari 1932.
- Purmer, Michiel, *Het landschap bewaard. Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten* (Hilversum 2018).
- Renes, Hans, "'Een zuiver cultuurlandschap, beschaafd en aangenaam voor het oog'. Het landschap van het Geuldal in de twintigste eeuw', in: *Bewogen tijd. Aspecten van de Zuid-Limburgse geschiedenis in de twintigste eeuw* (Valkenburg aan de Geul 2000) 125-144.
- Renes, J., *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap* (Assen/Maastricht 1988).
- Roenhorst, Willemien, 'De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw', in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 (2006) 727-752.
- Rollins, William H., *A greener vision of home. Cultural politics and environmental reform in the German Heimatschutz movement, 1904-1918* (Ann Arbor 1997).
- Ross, Corey, 'Tropical nature as global patrimoine. Imperialism and international nature protection in the early twentieth century', in: *Past & Present* 226 (2015) 214-239.
- Schaik, D.C. van, red., *De Sint Pietersberg* (Maastricht 1938).
- Schmoll, Friedemann, *Erinnerung an die Natur. Die Geschichte des Naturschutzes im deutschen Kaiserreich* (Frankfurt/Main 2004).

- Sipkes, C., 'Een slag voor het Geul-dal! Een stuwmeer bij Epen?', in: *Natura* (1932) 43-47.
- Sonsbeeck, J.J. van en J.A.M. Westerwoudt, 'Jaarverslag der Stichting "Het Limburgsch Landschap" over 1940', in: *De Nedermaas* 18 (1941) 149-152.
- Spiertz, M.G., 'Limburg uit de Duitse Bond', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966) 11-29.
- Staal, Edmond en Arjan Ovaa red., *Uit en thuis boek* (Arcen 2001).
- Stomps, Theo J., 'De Geulvallei bedreigd?', in: *Algemeen Handelsblad*, 5 Februari 1932 (Avond), 2.
- Stynen, Andreas, 'Vaderlandse weelde op de kaart gezet. Belgische botanici, wetenschappelijke ijver en nationale motieven', in: *BMGN: Low Countries Historical Review* 121 (2006) 680-710.
- T., 'Captain of industry Petrus IV Regout', in: *De Nieuwe Limburger*, 11 oktober 1967, 7.
- Thijssse, Jac. P., 'De Sint Pietersberg', in: *De Levende Natuur* 28 (1923) 33-34.
- Thijssse, Jac. P., 'De Sint-Pietersberg', in: *De Levende Natuur* 43 (1938) 161-171.
- Thijssse, Jac. P., 'In Midden Limburg', in: *De Groene Amsterdammer*, 3 November 1934, 8-9.
- Thijssse, Jac. P., 'Ons Zuid-Limburg', in: *De Groene Amsterdammer*, 13 Februari 1932.
- Thijssse, Jac. P., 'Onze heldere kronkelbeken', in: *De Levende Natuur* 38 (1934) 328.
- Thijssse, Jac. P., *Wanhoop nooit aan vooruitgang. Brieven van Jac. P. Thijssse, uitgegeven door Marga Coesël* (Amsterdam 2015).
- Trom, Danny, 'Natur und nationale Identität. Der Streit um den Schutz der 'Natur' um die Jahrhundertwende in Deutschland und Frankreich', in: Etienne François, Hannes Siegrist en Jakob Vogel, *Nation und Emotion* (Göttingen 1995) 147-167.
- 'Verslag van de maandelijksche vergadering op Woensdag 2 Nov. l.l.', in: *Natuurhistorisch Maandblad* 16 (1927) 149-153.
- 'Verslag van de maandelijksche vergadering van Woensdag 5 Januari 1938', in: *Natuurhistorisch Maandblad* 27 (1938) 6-7.
- Vuyck, L., 'Iets over bescherming van de natuurlijke bloeiplaatsen onzer inlandsche planten', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 12 (1902) 615-622.
- Wachter, W.H., 'De Nederlandsche Botanische Vereeniging 1845-1945', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 55 (1947) 12-116.
- Weevers, Th. en Jan G. Sloff, 'Verslag van de Commissie voor de Bescherming van de Wilde Flora over 1936', in: *Nederlandsch Kruidkundig Archief* 47 (1937) 86-88.
- Westhoff, V., 'Het botanisch beheer van natuurreservaten', in: *Jaarboek van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland 1950-1953* (Amsterdam 1953) 104-113.
- Willems, J.H., 'Botanische aspecten van het Leudal en omgeving', in: Ton Lemaire red., *Het Leudal* (Haalen 1973) 55-77.

- Willems, Jo, 'Kalkgrasland in Zuid-Limburg', in: Frans Coolen, Martine Lejeune, Hans de Mars, Olaf op den Kamp, Harry Tolkamp en Freek van Westreenen red., *Limburgse natuur in een veranderend landschap* (Maastricht 2010) 294-311.
- Windt, Henny J. van der, *En dan, wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990* (Amsterdam 1995).
- 'Witte steenkool in het Geuldal. Een spaarbekkenkrachtwerk voor de electriciteitsvoorziening van geheel Zuid-Nederland', in: *Limburger Koerier*, 8 September 1931, 2.
- Zanden, Jan Luiten van, 'De veranderende relatie tussen mens en natuur', in: idem en S.W. Verstegen red., *Groene geschiedenis van Nederland* (Utrecht 1993) 179-208.
- 'Zuiver natuurschoon in Limburg bedreigd', in: *De Telegraaf*, 3 Juli 1935 (Avond), Derde Blad, 5.

Dit project heeft financiering ontvangen van het onderzoeks- en innovatieprogramma Horizon 2020 van de Europese Unie onder Marie Skłodowska-Curie subsidieovereenkomst nr. 832350.

Who is responsible for Limburgish nature?

Nature conservation in Limburg, 1900-1940

In the founding phase of the nature conservation movement in the Netherlands in the early twentieth century, organisations at the national level, such as *Natuurmonumenten* and the *Nederlandsche Botanische Vereeniging*, played a leading role. The framing of natural monuments as parts of Dutch natural and cultural heritage and their protection as a national duty or endeavour, however, was at odds with the efforts to create a regional basis for nature conservation in the different Dutch provinces.

This article analyses the history of nature conservation in the province of Limburg between 1900 and 1940 as a case study to describe this inherent tension between understandings of Dutch and Limburgish nature. If a natural area in Limburg was endangered, should it be protected as a unique part of Dutch nature, or was it essentially the responsibility of regionally-based organisations, such as the *Natuur-historisch Genootschap in Limburg* and the *Stichting Het Limburgsch Landschap*, to initiate and co-ordinate such actions? The article follows a number of controversies between Dutch and Limburgish nature conservation organisations in the time period under scrutiny, during which the issue ‘whose nature?’ emerged several times. This was ultimately a question of power: who gets to define the selection of endangered or protected areas and who decides about the suitable methods and strategies?